

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Спеціальність – 033 «Філософія»

Галузь знань – 03 Гуманітарні науки

Освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ТЕМУ:

Іслам як чинник міжкультурної комунікації в умовах сучасної міграції

студентки 4 курсу групи ФІЛб-1-21-4.0д

Слепової Єлизавети Андріївни

Керівник к. і. н., доц.

Купрій Т. Г.

Роботу захищено «____»_____2025 р.

Оцінка_____

Київ – 2025

План

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. СОЦІОКУЛЬТУРНА РЕФЛЕКСІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ	
1.1. Міграція як модель формування концепту глобалізаційного світу.....	8
1.2. Міграційні процеси як фактор впливу на суспільство XXI ст.....	17
1.3 Релігійна міграція в контексті глобалізаційних зрушень сучасності.....	24
Висновки до Розділу 1.....	29
2.2. Значення міграції в процесах становлення міжкультурної комунікації.....	40
Висновки до Розділу 2.....	45
РОЗДІЛ 3. ІСЛАМСЬКИЙ СВІТ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	46
3.1. Ціннісні імперативи ісламу у міжкультурній взаємодії країн світу.....	46
3.2. Проблеми та виклики ісламу як моделі самоідентифікації в процесі глобалізації.....	54
3.3. Перспективи міжкультурної інтернаціоналізації мусульманського світу на сучасній геополітичній карті світу.....	59
Висновки до Розділу 3.....	62
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67

ВСТУП

Сучасний світ перебуває у стані розширення та прискорення геополітичних процесів, серед яких міграційні посідають важливе місце. Міграція належить до процесів безперервних, які відбуваються як всередині країн, так і за їхніми межами. Це явище набуває глобального характеру, адже через суттєве зростання можливостей людини в сучасному світі зростає її здатність переміщення на великі відстані. Тенденція до зростання міграції є безумовною, не зважаючи на причини, що змушують людей залишати своє

житло або країну перебування у пошуку інших умов для подальшого існування. Перелік причин, що лежать в основі міграційних процесів, постійно розширюється: природні катаклізми, промислові аварії, техногенні катастрофи, економічні передумови, безробіття, політичні або релігійні переслідування, воєнна агресія тощо. Біженці, переміщені особи можуть переміщуватись як офіційно, так і нелегально, що ставить світову спільноту перед негайними питаннями врегулювання неконтрольованих міграційних потоків.

Міграційні процеси можуть мати не лише негативні наслідки, як для країн-реципієнтів, так і країн-донорів. З одного боку, ці процеси створюють перешкоди для розвитку всіх сторін, а з іншого – можуть виступати своєрідним двигуном соціально-економічного розвитку, сприяти розширенню інфраструктури, удосконаленню державної та міжнародної політики у галузях освіти, охорони здоров'я, соціальної політики тощо. Значним рушієм виступає міжнародна трудова міграція, основні причини якої полягають у недостатньому рівні стабільності країн, з яких спостерігаються найбільші міграційні потоки, низьким рівнем життя та безпеки її мешканців. Міграція може носити різний характер, спираючись на причини її виникнення. Наприклад, початок воєнних дій, посилення агресії, ескалація сприяють різкому збільшенню міграційних потоків.

Сучасні дослідження міжкультурної комунікації підкреслюють зростаючий глобальний інтерес, що демонструється різноманітним географічним розподілом авторів, що далі підтверджує актуальність міжкультурної комунікації у вирішенні сучасних глобальних викликів, включаючи міграцію, міжнародний бізнес та дипломатію. Едвард Саїд у своїй праці "Орієнталізм" критикує всепроникний колоніальний дискурс, який формує західні уявлення про Схід, наполягаючи на необхідності глибшого розуміння культурних взаємодій. Саїд підкреслює важливість гуманізму та прагне руйнувати редукціоністські ідентичності та ідеології, які спрощують складну реальність

ісламських культур. Його новаторський "Орієнталізм" визначає орієнталізм як "західний стиль для домінування, реструктуризації та встановлення влади над Сходом".

Робота Саїда справила глибокий вплив на дослідження міжкультурної комунікації, зокрема у питаннях взаємодії між ісламським світом та Заходом. Його критика орієнталістських стереотипів стала основою для нових підходів до вивчення міжкультурного діалогу.

Також Стівен Кроучер який проводив дослідження французько-мусульманських реакцій на закон про заборону релігійних символів у школах, використовуючи змішані методи аналізу. Його роботи зосереджуються на практичних аспектах міжкультурної комунікації, зокрема на конфліктах навколо ісламської символіки у європейських суспільствах.

Кроучер також розробив теоретичну модель соціальних мереж та культурної адаптації, що стала важливим внеском у розуміння процесів інтеграції мусульманських мігрантів.

Актуальність теми дипломної роботи. Культурні зрушення є невід'ємною складовою сучасної міграції, оскільки переміщення людей з різними національними, етнічними, соціальними, культурними характеристиками сприяє змінам соціально-культурних реалій як окремих країн, так і геополітичного простору. Значна частинна міграційних потоків спрямована з країн, де переважна більшість населення сповідують мусульманство. Така ситуація формує нові виклики міжкультурної комунікації, особливо в тих країнах, що виконують роль приймаючої сторони. Іслам відіграє важливу роль у формуванні самоідентичності, а також має безпосередній вплив на культурну та соціальну адаптацію мусульманських біженців за кордонами своїх держав. Вивчення релігійних особливостей та культури, аналіз нових тенденцій є важливими аспектами у процесах культурної та соціальної інтеграції мусульманських мігрантів, реалізації програм підтримки тощо з метою усунення негативних наслідків як для самих мігрантів, так і для держав, що їх приймають. Міграція мусульман у сучасному

світі є багатоаспектним явищем, що постійно потребує удосконалення механізмів її регулювання.

Об'єктом дослідження дипломної роботи є релігійні чинники комунікації в умовах глобальної міграції.

Предметом дослідження є іслам як фактор впливу міжкультурної комунікації в умовах глобальних міграційних процесів.

Мета дипломної роботи полягає у дослідженні ісламу як чинника міжкультурної комунікації та його вплив на міграційні процеси сучасності.

Для досягнення поставленої мети в ході курсової роботи треба вирішити наступні **завдання**:

- ☐ Охарактеризувати міграцію як формотворчу модель глобалізаційного світу та фактор впливу на суспільство ХХІ ст.
- ☐ Охарактеризувати значення міграції в процесах становлення міжкультурної комунікації.
- ☐ Визначити міжкультурну комунікацію, її особливості та основні напрямки.
- ☐ Проаналізувати релігійну інклюзію глобалізаційних зрушень сучасності.
- ☐ Розкрити характерні риси ісламу у міжкультурній взаємодії міграційних процесів.

Специфіка об'єкта дослідження, мета роботи зумовили використання певних **методів дослідження**. При дослідженні ісламу як чинника міжкультурної комунікації в умовах сучасної міграції були застосована низка принципів, методів, підходів, що забезпечили каркас дослідження. Зокрема, у дипломній роботі використано як загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція тощо) так і філософські (діалектичний, герменевтичний, синергетичний, аналітичний, компаративістський тощо) методи і підходи. Використання системного підходу допомогло розкрити питання ролі і впливу однієї із світових релігій на комунікаційні процеси, а діалектичний метод дозволив виявити взаємодію загального та конкретного глобального світу,

відмінності та єдності міграційних процесів. Також у ході дослідження задіяні такі методи як структурно-функціональний й узагальнення, що дозволяє здійснити систематизацію напрацьованого досвіду, організувати його структурно.

Теоретичну основу дослідження складають роботи провідних фахівців як релігієзнавців, так й інших дослідників, оскільки тема розглядається нами у декількох напрямках та охоплює доволі широкий спектр дослідницької проблематики.

Дослідження ісламу в європейській науковій традиції майже до кінця ХХ століття підкорювалось орієнталістським підходам, відповідно до яких іслам розглядався як явище, що є цілком протилежним західній культурі та релігії. Саме тому мусульмани характеризувались, як своєрідні носії іншорідної традиції, які не беруть активної участі у міжкультурній комунікації. В нашій роботі ми спираємось на джерельну базу, яка розглядає іслам у якості номену, що має значний вплив на процеси світоустрою. До таких джерел належить монографія Н. Латигіної «Іслам: шлях крізь століття», праця В. Дубського «Іслам. Довідково-методичні матеріали», роботи Назаренко Р. «Зрозуміти іслам: як підійти до вивчення Близького Сходу», Хамар У. «Світоглядні витоки арабської філософії», Шестопалец В. «Іслам як соціальний феномен: до питання функціональності».

Іслам в контексті розширення глобального простору та міграційних процесів розглянуто у працях Влах М. «Ісламізація Європи: історико-географічний контекст», Захарченка А. «Ісламський чинник у світовій політиці», Козловець М. «Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації», Сушло М. «Мусульмани-мігранти: причини переїзду до України та супутні проблеми», Терещенко О. «Соціокультурна комунікація мігрантів».

Міграційні процеси, їх особливості, вплив та зміни, що вони несуть в глобальному просторі розкриті у роботах Іващук І., Стахова Н., Живко М. «Міжнародні міграційні процеси», Сопільник Р. «Міграційне право України», Безуглого П. «Теоретичні засади дослідження міграційних процесів»,

Зайченка К. «Асиміляція трудових мігрантів та інструменти їх підтримки», Ігнатової О. «Європейський досвід міжкультурної комунікації в освіті і культурі», Ровенчак О. «Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять». Саме тому, актуальним є висвітлення проблеми значення ісламу у міжкультурній та міжконтинентальній комунікації, оскільки правильне розуміння структури місця і ролі релігії може нам допомогти у розв'язанні різноманітних філософських проблем.

Теоретичне значення дипломної роботи полягає у тому, що вивчення ісламу, як чинника міжкультурної комунікації в умовах сучасної міграції, стане новим етапом досліджень взаємодії релігійних та культурних складових в умовах сучасних міграційних процесів, значну частину потоків якого складають мусульманські мігранти.

Практична значимість дипломної роботи полягає у тому, що її результати можна використовувати у не лише у дослідженнях з філософії, політології, соціології, культурології, а й при написанні статей, рефератів, інших курсових чи дипломних робіт з цієї тематики. Запропонований матеріал може бути застосований в релігієзнавстві та соціологічних дисциплінах, в якості підготовчого матеріалу до занять, тематичних семінарів, конференцій, виставок тощо. Важливою є можливість використання курсової роботи у якості матеріалу дослідження глобальних міграційних процесів, що відбуваються сьогодні на світовому рівні, а також важливості впливу на них релігійної складової.

Структура роботи. Дипломна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 71 сторінки, список використаних джерел із 49 найменувань.

РОЗДІЛ 1. СОЦІОКУЛЬТУРНА РЕФЛЕКСІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

1.1. Міграція як модель формування концепту глобалізаційного світу

Міграція не є унікальним явищем, власним сучасному світу. Переміщення народів є історичним фактом, що за часом свого існування наближений до історії людства. Сьогодні на планеті Земля мешкає більше семи млрд. людей, які переміщуються за своєю волею або поза нею на різні відстані з різних причин, чому у певній мірі сприяють сучасний геополітичний стан, науково-технічний прогрес тощо, спрощуючи хід міграційних процесів. Міграція, як окреме явище, неодноразово ставала предметом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, проте, частина дослідників не знаходять єдності щодо чіткого визначення предмету обговорення,

зосереджуючи більше уваги на ході міграційних процесів, їх причинах, наслідках, цифрових показниках тощо. Звісно, єдиного підходу до окреслення терміну «міграція» сформуванати неможливо, але розгляд як сучасних, так і вже існуючих точок зору науковців на це питання надає змогу в подальшому робити спроби характеристики та класифікації міграцій відповідно до певних критеріїв.

Термін «міграція» походить від латинського слова *migratio*, що означає переміщення, переселення [12]. Явище міграції не є новим у сучасному світі, але його дослідження на рівні різних дисциплін та галузей науки почали здійснюватись відносно недавно. Вважається, що одним з початкових визначень поняття «міграція» є твердження англійського вченого Е. Равенштайна, що надане їм у праці під назвою «Закони міграції». Науковець оцінює міграційний процес як безперервний, на якій безпосередньо впливають чотири групи чинників у залежності від місця перебування мігранта: там, де його початкове місце проживання, в період його переміщення до пункту призначення, в місці, де він зупинився, а також чинники, що мають особистий характер [46].

Сутність міграції полягає у тому, що людина з певних причин прагне змінити місце проживання. Міграція є тим суспільним явищем, для якого характерна полі системність. Тобто завдяки можливості людини вільно переміщатись у просторі, може бути реалізоване її прагнення до задоволення потреб, переважно, особистого характеру. Частина дослідників вважає, що міграцією може вважатися процес переміщення населення між різними країнами, оскільки зміна місця проживання є значною і вона відбувається на більш-менш тривалий термін, а короточасні переміщення не можна назвати повноцінною міграцією. Причини, що спонукають населення до міграції різноманітні, але вони настільки суттєві, що мігрант приймає рішення про зміну місця проживання. такі причини можуть бути явними або прихованими, позитивними чи негативними, такими, що виникли у поточний момент або формувались довго тривало під впливом ряду обставин.

Дослідниця О. Ровенчак у статті «Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять» розглядає поняття міграції, спираючись на спеціальні словники. Так, Соціологічний словник визначає міграцію як «географічний рух індивідів або груп індивідів, тобто мобільність людей у вужчому або ширшому географічному просторі» [35]. Демографічний енциклопедичний словник визначає міграцію, як «переміщення людей (мігрантів) через кордони тих чи інших адміністративно-територіальних одиниць зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час» [35].

Дослідники Б. Боецька-Пономаренко, О. Пономаренко, В. Шевченко у статті «Типи міграції: оновлене бачення класифікації» [6] наголошують на тому, що різні галузі науки можуть відрізнятися у трактуванні даної дефініції. Здебільшого поняття «міграція» має на увазі випадок перетину адміністративного кордону країни постійного місця знаходження основними фігурантами цього процесу – мігрантами – поодинці або групами, не зважаючи на причини, що спіткали цей перетин, його мотиви, законність, час перебування за межами рідної країни і можливість залишитись в іншій у різному правовому статусі. Мета міграції у будь-якому випадку відрізняється від інших спроб залишити країну, наприклад, туристичних подорожей чи виїзду за кордон в особистих цілях.

Таким чином, для нашої роботи приймемо твердження, що міграція – це переміщення населення територіально, що передбачає тимчасову або постійну зміну місця проживання. Міграцією можуть вважатися ті процеси, у зв'язку з якими відбувається переміщення населення через державні або інші адміністративні кордони. Також важливою умовою того, що процес вважатиметься міграційним є той факт, що у результаті міграції відбулися соціальні зміни, що вплинули як на саму особу, так і на її соціальні зв'язки та суспільне оточення, що перебуває як на тій території, де вона мешкала попередньо, так і на тій, до якої прибула.

Характер обставин що впливають на людину, визначають характер міграції, у якої є причини та мотиви: дипломатичний, екологічний (міграції через стихійні лиха або техногенні катастрофи), економічний, культурний (в тому числі, мовний), медичний, міліарний, політичний релігійний, соціальний.

Серед ознак міграції можна виділити наступні:

- здійснення фактичного переміщення особи;
- зміна місця проживання або роботи, що має постійний або тимчасовий характер;
- переміщення через визначені адміністративні кордони певних територій;
- перебування на новому місці знаходження на постійний або тимчасовий термін;
- попереднє місто перебування залишено;
- особа, що виконала подібне переміщення, отримала правовий статус мігранта;
- країн або територія, що приймає мігранта, здатна застосовувати спеціальні правові механізми для вирішення питань, пов'язаних з міграцією.

Дослідник П. Безуглий у статті «Теоретичні засади дослідження міграційних процесів» вказує на те, що міграція має ряд функцій, кожна з яких обумовлює можливі наслідки як для територій, де відбувається переміщення, так і для самих мігрантів:

- селективний перерозподіл – різні соціально-демографічні групи беруть участь у міграційних процесах нерівномірно, що призводить до змін у якісному складі населення. Такі зміни можуть стосуватися різних показників: вікових, статевих, освітніх, кваліфікаційного рівня робочих сили тощо;
- перерозподіл робочої сили – між територіями відбувається новий розподіл робочої сили, що може мати і позитивні, і негативні наслідки;
- розвиток населення – відбуваються зміни у ментальному наповненні, ідентифікації людей, зміни світогляду, обмін трудовими

навичками та знаннями про різні способи життя, інтеграційні процеси культур представників різних націй або релігій;

- зміни у стані розвитку економіки – відбувається перерозподіл робочої сили, що обов’язково матиме вплив на попит та пропозицію на ринку праці;

- відтворювальна функція – зміни у співвідношенні робочої сили, якісних та матеріальних характеристик населення, що може дати поштовх процесам відтворення;

- соціальна функція – якісні та кількісні зміни у складі населення, що ведуть до перерозподілу ролей соціальних груп, зміні соціального навантаження в суспільстві, запровадження нових соціально-психологічних категорій у процесах життєдіяльності мешканців територій та мігрантів [5].

Науковиці Дияк Ю., Белінська Г. у статті «Особливості процесів міжнародної міграції в умовах глобалізації світової економіки» зазначають, що сучасна міграція однозначно несе глобальний характер, охоплюючи все більшу кількість країн. Учасниками міграційних процесів стають представники різних соціальних груп. Міграційні хвилі є періодичними, а їх виникнення залежить від циклічного розвитку світової економіки. В той же час, зберігається чітка тенденція збільшення інтенсивності міграційних процесів у сучасному світі. Відповідно до статистики, яку надає ООН, збільшення кількості міжнародних мігрантів відбувається протягом останніх п’ятдесяти років. Автори зазначають п’ять основних напрямів, за якими просуваються міграційні потоки:

- міграція до промислово розвинутих країн з тих країн, що розвиваються;
- міграція в межах промислово розвинутих країн;
- міграційні переміщення робочої сили між різними країнами, що розвиваються;
- міграція висококваліфікованих спеціалістів, науковців, досвідчених фахівців із промислово розвинутих країн у країни, що розвиваються;

- міграція робочої сили до промислово розвинутих країн із країн, що утворились на місці колишніх соціалістичних держав [14].

Міграція між країнами, що розвиваються, є відносно новим напрямком переміщення міграційних потоків. Країною-реципієнтом часто виступають нові індустріальні держави, що завдяки темпам свого розвитку стають привабливими для робочої сили. Висококваліфіковані спеціалісти прямують у країни, що розвиваються, з розвинених, здебільшого, через економічні або соціальні причини. Розбудова нової держави дає змогу не лише підвищити матеріальний рівень, але й реалізуватися у професійному напрямку, тобто економічні та соціальні причини переміщення можуть бути поєднаними.

Глобалізація сприяє тому, що масштаби міграційних потоків можуть бути двонаправленими, тобто одна й та сама країна може ставати як реципієнтом мігрантів, так і їх донором. Такі ситуації характерні для розвинених країн, наприклад, Великобританія та США належать до найбільш затребуваних країн-реципієнтів, одночасно виступаючи донорами для інших держав. Робоча сила переміщується з США до Канади, а з Великобританії – до Австралії [25]. Серед регіонів, що в сучасному світі приймають найбільшу кількість мігрантів, науковці відзначають Північну Америку; арабські держави; та країни Європейського Союзу. Причини такого вибору криються не лише в економічній привабливості регіону.

Важливим для мігрантів є фактор доступності обраної для переміщення країни. Такий фактор складається із декількох важливих аспектів. Це логістичні або транспортні критерії, завдяки яким країна оцінюється з позицій, наскільки легко до неї дістатися. Ті країни, що знаходяться на інших континентах, є складно доступними для частини мігрантів через необхідність скористатися авіаційним транспортом, що займає певний час та коштує дорожче, ніж пересування іншими видами транспорту на більш короткі відстані. Іншим фактором доступності є змога та наміри тієї чи іншої країни приймати мігрантів. Євросоюз, наприклад, надає більш лояльні умови та полегшену процедуру міграції або біженства, ніж Австралія. Важливим є

фактор соціальних гарантій, що надає країна-реципієнт, таких як матеріальна підтримка, соціальні виплати, безкоштовне або бюджетне житло, державні програми підтримки мігрантів з питань адаптації, працевлаштування тощо.

Єдиної загальноприйнятої класифікації видів міграції не існує. Дослідники з цього питання пропонують свої варіанти, більша частина яких збігається за сенсом. проаналізувавши літературу при виконанні дипломної роботи , можемо виділити наступні види міграції.

Відповідно до факту перетинання адміністративних кордонів:

- внутрішньодержавна – в межах однієї країни (деякі дослідники не визнають такого переміщення міграцією);
- міждержавна – з перетинанням державного кордону однієї чи більшої кількості країн;
- транзитна – країна перебування може бути змінена в процесі міграції в залежності від волі мігранта або впливу зовнішніх обставин.

Відповідно до часового проміжку:

- постійна, тобто без повернення до попереднього місця проживання;
- тимчасова, особливо у тих випадках коли людина через певні мотиви, наприклад, політичні або міліарні, вимушена тимчасово покинути країну проживання з наміром повернутися. Тимчасова міграція може бути короткотривалою або довготривалою.

Відповідно до правового статусу мігранта:

- легальна або законна – перетин адміністративного кордону із наявністю необхідних документів та дотримання правових норм обох країн, де здійснюється переміщення;
- нелегальна (протизаконна) – перетин державних кордонів поза офіційними пунктами пропуску або в пунктах пропуску з недотриманням норм чинного законодавства, уникнення звернення до органів державної влади при перетині кордонів та на місці прибуття, незаконне перебування на території країни після закінчення законного терміну перебування;

- напівлегальна – порушення норм перетину державного кордону в одній із країн, наприклад, уникнення прикордонного обліку при виїзді, але дотримання необхідних процедур на в'їзді до іншої країни.

Міграція у відповідності до волевиявлення людини:

- суверенна або добровільна – зміна місця проживання з власної волі, з урахуванням особистих причин, мотивів, аргументів. рішення про міграцію приймається виходячи із власних потреб, без тиску третіх осіб, обставин;

- вимушена – у випадках, коли причини міграції знаходяться поза доброю волею людини, наприклад, у тих випадках, коли перебування у країні попереднього проживання несе загрозу безпеці, життю;

- примусова – міграція, що здійснюється під впливом законодавства країни перебування, що не дозволяє людині продовжити процес такого перебування на законних підставах, наприклад, порушення термінів віз або інших дозвільних документів.

За кількісними показниками:

- одноосібна – переміщення однієї особи в незалежності від її соціального статусу;

- родинна – переміщення особами, що складають родину;

- групова – переміщення груп осіб, що можуть попередньо не мати соціально-демографічних зв'язків;

- адміністративними одніцями – міграція, що виникає внаслідок необхідності здійснення ліквідації або евакуації цілих адміністративно-територіальних одиниць;

- масова – міграція, що за кількістю суттєво перевищує середні показники міграційних потоків за попередній період.

за характером організації міграційного процесу:

- стихійна – неконтрольоване переміщення людей, переважно, у великій кількості, пов'язане з неординарними, форс мажорними подіями: стихійними лихами, катастрофами, військовими діями тощо;

- ланцюгова – міграція, при якій переміщення мають характер ланцюга, наприклад, мігранти, що покинули країну, стимулюють подальший переїзд своїх близьких, друзів, родичів;

- організована – міграція, на чолі підтримки якої стоять державні органи чи громадські організації.

За характером трудових відносин, тобто така, що стосується переміщень, що пов'язаних з пошуком більш сприятливих умов праці, виконання робіт, здійснення господарської діяльності:

- сезонна – переміщення на певний термін (переважно, декілька місяців), що пов'язане із виконанням робіт сезонного характеру та підвищення попиту на робочу силу у певний проміжок часу;

- маятникова – здійснення масових переміщень робочої сили у регулярні та недовготривалі проміжки: день, тиждень, місяць, що передбачає постійне повернення на місце проживання та пов'язане із характером трудових відносин та графіками роботи. Маятникові переміщення носять щонайменше односторонній характер;

- епізодична міграція – переміщення, що є нерегулярними та пов'язані із характером роботи.

Відповідно до причин та мотивів, що спонукали мігрантів до міграції: військова або мілітарна, економічна (до складу якої входить трудова), культурна, освітня, політична, соціальна тощо.

За дистанційним критерієм:

- регіональна – в межах певного географічного регіону;
- континентальна – в межах одного континенту;
- трансконтинентальна – в межах двох чи більше континентів.

Також дослідники пропонують інші види міграції в залежності від контексту досліджень: регулярна/нерегулярна, численна/нечисленна, за адміністративними статусами населених пунктів, рекреаційна/туристична, за наявністю визначеного мотиву, підготовлена/непідготовлена, міграція некваліфікованих працівників/міграція висококваліфікованих кадрів тощо.

1.2. Міграційні процеси як фактор впливу на суспільство ХХІ ст.

Сучасний світоустрій перебуває під впливом глобалізації отже, геополітичний простір стає все більш гнучким, здатним до трансформацій, що сприяє виникненню нових зв'язків, просторів, стосунків між державами у різних напрямках. Країни в сучасному світі стають все тісніше пов'язаними між собою, чому сприяють розвиток новітніх технологій, науково-технічного прогресу, формування світової економіки та системи виробництва й споживання, спільних ринків тощо. Безумовно, міграційні процеси впливають на міжнародний стан, надаючи країнам переваги, що можуть відігравати значну роль у їх розвитку, і в той же час, несучи ризики, адже міжнародна міграція може мати непередбачувані наслідки для цілих регіонів.

Оскільки інтенсивність міграційних процесів у сучасному геополітичному середовищі постійно посилюється, поглиблюється і їх вплив на сучасний світоустрій. Міграційні процеси впливають на:

- демографічні процеси, а саме природне відтворення населення певних територій у зв'язку з тим, що відбуваються зміни у віковій структурі населення;
- трансформацію репродуктивної поведінки населення[18, с. 73] у зв'язку з тим, що змінюється статевий склад мешканців;
- зміни умов життя переселенців, що може вносити суттєві корективи у їх звичайний стиль життя;
- зміни на ринку праці, пов'язані із міграцією робочої сили;
- зміни у світогляді мігрантів, підвищення ступеню пристосовності до змін, що відбуваються у соціумі;
- обмін навичками, традиціями, звичками мешканців різних регіонів.

Міграційні процеси істотним чином впливають на економічний стан держав, а також на ринок праці, оскільки приносять її перерозподілу між країнами. Сьогодні можна часто спостерігати ситуацію, при якій у країнах, що

прийняли мігрантів, відбувається розширення ринку праці за рахунок заповнення робочих місць, які не користуються попитом у корінного населення. Така робота є непрестижною у мешканців розвинених держав, які мають змогу не виконувати такі види робіт, як домогосподарка, покоївка, прибиральниця, доглядальниця за літніми людьми тощо. В той же час, розподіл праці є нерівномірним, оскільки країна-донор за рахунок мігрантів може позбавитись кваліфікованих працівників, що в іншій державі не зможуть працювати за своєю основною спеціальністю у зв'язку з тим, що існують певні перешкоди, наприклад, мовний бар'єр, не визнання відповідних документів про освіту без підтвердження тощо.

Зауважимо, що міграційні процеси надають вплив не лише на окремі країни, що є їх сторонами, а й на формування сучасного світоустрою в цілому. Серед таких факторів можна визначити наступні:

- зміни у міжнародному поділі праці. Склалося так, що більшість країн орієнтується на виробництві певних видів товарів або послуг, що з часом закріплюється у системі міжнародного поділу праці. Змінюючи розподіл на ринку робочої сили, міграційні потоки виводять на нові рівні конкурентоспроможність країн, ;

- зміни в економічному становищі регіонів. Крім переміщення робочої сили, дослідники виділяють такий вид міграції, як інтелектуальна міграція. В її основі полягають економічні причини, а результатом є переміщення висококваліфікованих робітників у інші країни за власним бажанням, куди вони переносять і розвиток науково-технічного прогресу. Тобто та держава, що може запропонувати найбільш вигідні умови праці, в тому числі її оплати, по шукачам, що здатне внести істотні зміни у розвиток країни;

- зміни у як у міждержавних, так і у міжнаціональних зв'язках, які виникають у результаті міграційних процесів, що порушують національну ізоляцію. Наслідки цього фактору впливу можуть бути не лише позитивними, а й негативними. Своєрідне стирання міжнаціональних відмінностей впливає

на формування культурних, демографічних соціальних зв'язків, але в той же час несе шкоду формуванню національної ідентичності, само ідентифікації, яку важко відтворити у країні, культура якої є чужою, а мешканці володіють іншим менталітетом;

- можливість розвитку між державами конкурентної боротьба за вплив на інформаційному просторі, що може використовуватись не лише для впливу на суспільну думку, а й сприяти утворенню нових напрямків розподілу та перерозподілу ресурсів. Ці дії є дуже важливими, адже розвиток високотехнологічних галузей, інформаційних технологій сприяє підвищенню рівень життя країни в цілому;

- розвиток міжнародної транспортної інфраструктури, оскільки всі види транспорту, окрім трубопровідного, задіяні у пасажирських перевезеннях. Збільшення міграційних потоків народжує попит на транспортні перевезення, що стимулює розвиток транспортної галузі та системи міжнародних перевезень;

- підвищення інтенсивності руху капіталу, завдяки чому відбувається стимуляція розвитку країн, як розвинених, так і тих, що розвиваються;

- структурні зрушення в економіці кожної країни, що задіяна у міграційних процесах. Такі зрушення відбуваються не лише завдяки перерозподілу робочої сили та розвитку різних галузей виробництва, а й у наявності матеріальних вимог, що покладаються на країни, приймаючи мігрантів. Внесок мігрантів у глобальну економіку важко переоцінити, адже в сучасному світі в якості мігрантів можуть виступати забезпечені матеріально люди, які з тих чи інших причин прийняли рішення змінити країну проживання. На новому місці такі мігранти можуть відкривати нові види бізнесу або розвивати старі, чим підвищують рівень розвитку економіки країн-реципієнтів. Окрім безпосередньої стимуляції певних галузей економіки мігранти сприяють розвитку туристичного бізнесу, сфери послуг, готельного та житлового бізнесу тощо.

Існує безпосередній зв'язок між глобалізацією, що стає звичайним явищем для сучасного світоустрою, та міграційними потоками і темпами їх приросту. Ідея співробітництва держав у галузі економіки реалізується у створенні нових економічних регіонів, коли ланки одного виробничого ланцюга знаходяться на різних територіях, що значно здешевлює сам процес виробництва. Новоутворені регіони потребують робочої сили, а також створюють покращені умови праці для потенційних співробітників, що сприяє збільшенню міграційних потоків. Такий фактор впливу здійснює черговий перерозподіл капіталу та робочої сили у світі, при чому для частини країн такі наслідки є позитивними, а для інших держав – негативними.

Для характеру сучасної міграції у глобальному просторі характерним є невизначеність її термінів. Чим довше термін перебування мігрантів в інших країнах, тим менше залишається для них факторів, що виконують роль компонентів, які «прив'язують» людей до етнічного, культурного, національного коріння. Сучасна міграційна система має ряд характеристик, які пов'язують таку систему з процесами глобалізації. Оскільки глобалізація є процесом об'єктивним та безперервним, її можна вважати безповоротною, адже людство вже не повернеться до попереднього стану. Так само, надаючи поштовх міграційним процесам, глобалізація у подальшому не матиме змоги їх спинити.

Формування міграційних процесів у сучасному форматі відбувалось десятиліттями, їх перенаправленість відбувалась у залежності від стану розвиненості певних регіонів планети. Міграційні процеси розвивались одночасно з процесами глобалізації, міжнародної інтеграції, руху капіталу. Міграційні процеси під впливом глобалізації надають колосальних змін у соціально-культурному просторі країн. Як приклад можна назвати європейські держави, куди останні десятки років спрямовується великий потік біженців. З одного боку, такі зміни несуть користь для стимулу національної розбудови, адже із збільшення кількості націй культура та соціальна сфера можуть збагачуватись. В той же час, міграційні процеси, завдяки яким на одній

території опиняються люди з різними національними, етнічними, ідентифікаційними характеристиками, загострюють міжнаціональні відносини. У значній кількості випадків не мігранти відчують утискання, а корінні мешканці держав-реципієнтів відчують страх перед мігрантами. Такі негативні наслідки зберігаються, наприклад, у європейських країнах, що стали прихистком для величезної кількості мігрантів інших націй та етнічних груп, що сповідують іншу релігію. Проблеми інтеграції, етнічної дискримінації, що створюють ситуації соціальної напруженості супроводжують міграційні потоки з давніх-давен, а в сучасному світі не розроблено механізму нівелювання таких негативних наслідків.

Важливо відмітити, що розподіл мігрантів між країнами відбувається нерівномірно. Найбільші хвилі мігрантів приймають на себе країни з високим рівнем доходів та такі, що забезпечують максимально вигідні умови прийому та адаптації для мігрантів, що прибувають. Одним із пріоритетних напрямків міграційної політики є створення об'єднань різних країн, а також виходу таких об'єднань на міжнародний рівень, щоб зробити процес міграції більш врегульованим та знаходити важелі впливу на неї. Очевидно, що міграційні фактори впливають не лише на економічне та соціальне, а й політичне життя країн. Складається ситуація, коли держава-донор повинна для себе оцінити ситуацію з потоком мігрантів та приймати рішення, чи актуальним и будуть спроби його зупинити або ж він викликаний об'єктивними причинами, які складно усунути. Як правило, сучасні країни не чинять спротиву міграційним хвилям, викликаним такими форс мажорними обставинами, як стихійні лиха, техногенні катастрофи, природні катаклізми або військові дії. В пріоритеті ставиться людське життя, і в такому випадку більший відсоток відповідальності впаде на країн-реципієнтів. Більш складними є випадки, коли міграційні процеси відбуваються через економічні причини, тоді країна-донор може докладати зусиль, щоб стримати потік від'їжджаючих, якщо це може допомогти стабілізації економіки. Історія знає приклади політичної міграції,

коли при зміні влади країну залишали десятки тисяч людей, як це, наприклад, відбулося під час створення та розвалу СРСР.

Сучасна міграція виступає ключовим фактором геополітичних змін і здатна вносити свої корективи у світоустрій. Завдяки потокам мігрантів формуються як сумісні, так і конфліктні системи поглядів різних країн, що впливає не лише на їх економічну та демографічну стабільність, а й на рівень національної безпеки. До того ж міграційні хвилі здатні зміщувати центри впливу у регіонах, змінюючи таким чином геополітичний баланс сил.

Міграція має також політичне значення, адже фактори її впливу відіграють важливу роль у геополітиці. В залежності від своїх намірів країни можуть використовувати міграційні процеси на політичній арені. Не поодинокими є випадки, коли вміло маніпулюючи мігрантами як політичним важелем, країни мали змогу домогтися своїх цілей на геополітичному просторі. Припинення чи підтримка міграційних потоків ставали і стають одним із аргументів країн при вирішенні політичних питань. Серед питань, якими можуть маніпулювати політики, є питання надання особливого статусу мігрантам, у зв'язку із яким з'явилися поняття біженців, переміщених осіб тощо, а також питання, що стосуються можливості або неможливості перетину кордонів на законних підставах, обмеження для в'їзду певних категорій людей тощо.

Важливим фактором ризику залишається безпека, якій можуть загрожувати потоки мігрантів. Геополітична безпека в цьому питанні передбачає спроби її забезпечення як для мешканців країн-реципієнтів, так і для самих мігрантів. Світ неодноразово зіткнувся із проблемами тероризму, торгівлі людьми, злочинності в рамках нелегальної міграції, що й досі залишаються актуальними. Проблеми, пов'язані з нелегальною міграцією, торгівлею людьми та тероризмом, стають все більш актуальними в контексті безпеки.

У статті «Особливості процесів міжнародної міграції в умовах глобалізації світової економіки» Дияк Ю., Белінська Г. зазначають, що однією

з особливостей сучасної міграції є подовжений термін перебування мігрантів у приймаючій країні у порівнянні з попередніми періодами. Іноземні мігранти, навіть не маючи на початку свого переміщення довго тривалих планів, потрапляють до країни-реципієнта, а потім приймають рішення залишатись в ній якомога довший період або назавжди. В іншій країні у мігрантів можуть народжуватись діти, які стають мігрантами другого покоління, маючи більше прав залишитись у тій країні, що є для них рідною та не повертатись на батьківщину батьків.

При інтеграції мігрантів у нове середовище важливим є процес так званої асиміляції – інтеграції індивідів або груп, в якому меншини поступово приймають культуру, мову, цінності та інші аспекти більшості або домінуючого суспільства, до якого вони належать [14], тобто прийняття одним народом набору цінностей (культури, мови, релігії, звичок тощо) іншого народу. Успішна асиміляція стає запорукою обмеження різного роду конфліктів, що можуть виникати між мігрантами та корінним населенням. Процес асиміляції може відбуватися добровільно, коли його учасники самостійно приймають рішення інтеграції у культурне та соціальне середовище іншого народу, або примусово – під тиском держави, що у такий спосіб прагне стабілізувати міграційний стан та нівелювати можливі конфлікти. Асиміляція є доволі складним процесом, адже вона передбачає два етапи: відмову від власних цінностей, культури, традицій та норм поведінки з подальшим повним засвоєнням нових та входженням до соціальної спільноти з новим набором таких цінностей [37].

Таким чином, глобальні процеси міграції та фактори їх впливу на світоустрій не можуть бути однозначно позитивними або негативними, а також мати ідентичні наслідки для всіх держав світового рівня. Міграційні протоки по-різному відображаються на економічному розвитку, соціально-демографічній, культурній ситуації, стані безпеки тощо.

1.3 Релігійна міграція в контексті глобалізаційних зрушень сучасності

Міграційні процеси є одним із глобальних викликів для сучасної світової спільноти, адже вони провокують велику кількість зрушень які можуть стати критичними не лише для однієї чи двох країн, а й для глобального простору в цілому. Релігійна міграція представляє собою доволі складне явище, що виникає з різноманітних причин і має значний вплив на глобальну динаміку. Геополітичний простір сьогодні розвивається на тлі швидкого поширення різних культурних, економічних, релігійних, етнічних та інших факторів впливу. В той же час, релігійна міграція виступає одним із викликів для світової спільноти.

Релігійні міграції існують протягом тисячоліть, їх масштаби і форми постійно змінюються, проте, значна частина міграцій тим чи іншим чином пов'язана із релігією. До основних причин релігійної міграції можна віднести наступні:

- конфлікти між групами населення на релігійній основі – спричинення переміщення груп населення через різницю релігійних поглядів та вірувань, що може йти різними темпами в залежності від інтенсивності релігійного конфлікту;
- соціальні виклики – міграція, спровокована напруженням через відмінності у культурі, традиціях, мові та інших аспектах, що є характерними для однієї релігійної спільноти та неспритними для іншої;
- політичні впливи, що особливо стосується країн, у яких релігія має велике значення у суспільстві або в певний момент часу починає мати у зв'язку із зміною влади, вектором релігійності, демографічними явищами тощо. До релігійної міграції можуть спіткати політичні процеси, законодавство, громадська думка;

- глобальні зрушення у суспільстві, що мають форс-мажорний характер та пов'язані із війнами, військовими конфліктами, військовим напруженням у регіонах, де релігійність відіграє велике значення.

Релігійні міграції є фактором, що сприяє зрушенням в суспільстві, оскільки вони впливають не лише на те, яким чином мігранти та їхні нащадки практикують релігію, а й на суспільства, в яких вони поселяються в результаті процесу міграції. Релігійна міграція, здебільшого, виступає відповіддю на релігійні переслідування або переміщенням населення, яка має релігійні цілі. На думку більшості дослідників, релігійні міграції спричиняють істотний вплив у місцях свого призначення. Міжнародні потоки мігрантів у сучасному світі сприяють перерозподілу світових релігій по різних регіонах планети.

Концепція релігійної міграції протягом сотень років залишалась майже незмінною та передбачала зміну місця проживання людей з перетином регіональних, національних або міжнародних кордонів. Міграція могла відбуватися і в межах однієї держави. Релігійна міграція може носити добровільний або примусовий, тимчасовий або постійний, індивідуальний або до колективний характер. До релігійної міграції не варто відносити кочівництво, паломництво, які хоч і пов'язані із переміщенням різних груп людей, але мають інший характер. Кочівництво передбачало особливий спосіб життя із переміщенням кочівників на різні відстані, паломництво – це не просто процес мандрування вірян до святих місць, це духовна праця, очищення душі, подорожі до місць, що важливі не територіально, а містять сакральний символ віри.

Обсяги та кількість релігійних міграцій почали збільшуватись у XX столітті. Слід зауважити, що до цього часу релігійна міграційна проблематика не була предметом дослідження великої кількості науковців. Але збільшення міграційних процесів, пов'язаних із релігією у XX столітті, стали потребувати вивчення не лише у контексті досліджень, а й для запобігання негативних наслідків таких переміщень. З розвитком науково-технічного прогресу суттєво збільшились потенційні можливості релігійних мігрантів. Вони можуть

переміщуватись на далекі відстані групами різної кількості, перетинати кордони держав, оселятись в таких країнах, де у попередні періоди не мали змоги для життя тощо.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століть релігійна міграція отримала суттєву підтримку у глобальному просторі. З'явилась велика кількість організацій, що надає допомогу, часто на добровільній основі, релігійним мігрантам, в тому числі фінансову, захист їх прав на тлі переслідувань, можливість інтеграції в інші спільноти тощо. В той же час, така діяльність може містити приховані елементи, оскільки у такий спосіб здійснюються різноманітні маніпуляції, що спираються на здатність релігійних ідей впливати на життя зростаючої кількості людей у різних країнах світу. Використовуючи всі переваги нових електронних засобів зв'язку, інформаційних технологій та інновацій, релігійні агенти, рухи та організації можуть здійснювати вплив на великі групи населення, регіони, країни з яких або куди переміщуються релігійні мігранти. Сьогодні релігійні міграції по всьому світу досягли безпрецедентних масштабів. Вони сприяють виникненню не лише релігійних, а й політичних, економічних, соціальних змін, оскільки спричиняють виникнення нових суспільних явищ або наповненню вже існуючих новим змістом [9].

Релігійні міграції сприяють змінам кількісного та якісного складу населення як у країнах походження мігрантів, так і в країнах призначення. Часто такий вплив може бути не особливо важливим для країн походження, де спостерігається висока народжуваність. Часто така народжуваність буває саме в мусульманських державах, для яких наслідки переміщення певної кількості людей, в тому числі і з релігійних причин, будуть не мати негативних наслідків, а також можуть надати позитивний вплив для економічного або політичного життя. Міграційні втрати будуть менш помітними та їх буде легко перекрити за відносно невеликий період часу. Для розвинених країн, куди прибувають великі групи мігрантів, вплив таких переміщень буде негативним

не лише в економічному, соціальному, а й у релігійному, політичному, етнічному сенсах.

На думку дослідниці І. Федорів, що спирається на праці сучасних релігієзнавців, що завдяки міграційним процесам відбуваються важливі зміни, оскільки релігії, в тому числі світові, виходять за межі поширення своїх ареалів, змінюючи культурно-цивілізаційні межі свого розповсюдження. Так склалося історично, що у певних частинах світу панівну позицію займали певні релігії. Сьогодні ж завдяки міграційним хвилям такі умовні кордони видозмінюються. Так, християнство розповсюджує свій вплив на південь і схід, іслам проникає в Західну Європу. Ці процеси не є виключно новими, адже свого часу індуїзм поширився територіями Американського континенту, а єврейський народ – автентичні носії іудаїзму – змогли розповсюдити його по сьому світу завдяки міграційним переміщенням [43]. Тобто, релігійні міграції сприяли глобальним зрушенням у суспільстві як у минулі часи, так і сьогодні.

Серед глобальних зрушень, що можуть бути спричинені релігійними міграціями у країнах прибуття, найбільш поширеними є наступні:

- посилення критичної або ворожої реакції на активізацію проявів релігії, навіть у невеликих масштабах, особливо у тих місцях, де серед пріоритетів є свобода віросповідання;
- протиріччя доктринами існуючих на території прибуття релігій, особливо у тих випадках, коли групи мігрантів починають занурювати у суспільство свої релігійні правила, традиції, канони тощо, не дотримуючись традицій, що раніше існували у суспільстві;
- загострення протиріч та конфліктів, які можуть виникати між представниками місцевого населення та мігрантами під час їх облаштування на новому місці;
- відбудова мігрантами нових соціальних мереж на тлі релігійного характеру, утворення нової діаспори або релігійний вплив на діаспору, яка існувала в країні прибуття раніше та успішно пройшла процес інтеграції;

- становлення та розвиток нових або гібридних релігійних вірувань, ідентичностей, практик, що створюють протиріччя між релігійним суспільством країни прийняття, змінюють його структуру, сприяють зміні кількості людей, що сповідують ту чи іншу релігію;
- незадоволення серед місцевого населення міграційною та економічною політикою країни прийняття мігрантів.

Важливим є те, що в сучасному світоустрої Схід і Захід продовжують виступати як антагоністи у значній кількості питань. У процесі їх взаємодії глобалізація відіграє одну із значних ролей, оскільки у такому неоголошеному протистоянні може відбуватись суперництво культур, релігій, адже обидві сторони позиціонують себе представниками стародавніх традицій. У таких зрушеннях відіграє роль розширення меж розповсюдження релігій на нетрадиційних для них територіях: християнства – на Сході, а нехристиянських релігій – на Заході. Європа, що стає завдяки релігійній міграції територією розповсюдження нехарактерних для неї релігій, в тому числі ісламу, не бажаючи втрачати свою національну самобутність, на законодавчому рівні робить спроби обмеження релігійної свободи, що має протистояти суттєвим релігійним зрушенням.

Така ситуація не може не викликати побоювань щодо виникнення конфліктних ситуацій в регіонах, адже релігія є тією рушійною силою, яка може сприяти просуванню різних ідей разом із міграційними потоками людей різних віросповідань. Глобалізація у сучасному світі не протистоїть вірі, але дослідники відмічають протилежність систем світогляду, що диктують традиційні релігії з їх віковою історією та сучасний світоустрій. Більшість країн, куди потрапляють ісламські та мусульманські мігранти, в основі своїх поглядів містить лібералізм, який відрізняється гнучким підходом. Релігійні канони прагнуть розглядати місцеві традиції вище глобальних. Саме в цьому контексті відбуваються структурування сучасного релігійного дискурсу при обговоренні впливу релігійної міграції на процес глобалізації [1].

Особливості глобальних зрушень в контексті релігійної міграції можна пояснити різним значенням релігії для мешканців різних частин планети. На Сході релігія має більш чіткі ідеологічні та релігійні аспекти, тому враховується у багатьох сферах життя, в тому числі, політичному. На Заході політичні дії спрямовані на покращення життя людей, а релігія відтіснена у сферу приватного життя. Мігранти за Сходу, потрапляючи до інших країн, намагаються внести свої корективи сприйняття релігії, що може бути зустрінемо місцевими мешканцями із непорозумінням або незадоволенням.

В той же час, релігійна міграція може мати і позитивні наслідки. Вона може сприяти покращенню демографічної ситуації у країні вибуття або країні призначення, створювати нові можливості для розвитку релігій, збереженню життя людей, які могли його втратити з релігійних причин у країні вибуття, розширенню світосприйняття мешканців приймаючої країни за рахунок привнесення нових релігійних та культурних тенденцій. Слід враховувати, що релігійна міграція може бути і оборотним процесом. Якщо причини переміщення в країні вибуття будуть усунені у той чи інший спосіб, мігранти можуть туди повернутися через певний період часу, що сприяє зменшенню негативних наслідків у країні прибуття.

Висновки до Розділу 1

Міграція є не новим явищем у сучасному світі, адже своїм корінням вона сягає часів виникнення людства, хоча її темпи набули великого розвитку у XX та XXI століттях, коли глобалізація, науково-технічний, інформаційно-технологічний розвиток стимулювали інтенсивність міграційних потоків, полягаючи у причинах міграції. Історично склалося так, що справжнім каталізатором міграційних процесів виступають ситуації, що створюють небезпеку життю та здоров'ю людей: військові конфлікти, стихійні лиха, природні та техногенні катастрофи.

Науковці виділяють велику кількість причин, що сприяють міграції: економічні, політичні, соціальні, релігійні, культурні, ідеологічні тощо. Міграції сприяє поєднання об'єктивних та суб'єктивних чинників та намірів

людини стосовно переміщення на інше місце перебування на визначений або невизначений термін. Виходячи з цього виділяються форми та види міграції.

Міграційні процеси мають безпосередній вплив на сучасний світоустрій, як позитивний, так і негативний. Вони впливають на перерозподіл робочої сили, людського капіталу, збільшення або зниження темпів розвитку певних регіонів. на думку дослідників, важливо оцінювати не лише нюанси зміни способу життя індивіда, що прийняв рішення про міграцію, а й суттєвості впливу міграційних процесів на геополітичний простір.

Суттєвим викликом глобалізаційних зрушень у сучасному світі стала релігійна міграція. Релігія має особовий вплив на процеси, пов'язані з глобалізацією. Релігійна міграція може бути викликана різними причинами, в тому числі, не лише релігійними. Вона несе багато зрушень у тих країнах, куди спрямовані потоки мігрантів, зокрема, необхідність побудови монологу між представниками різних релігій, конфлікт ідентичностей, необхідності запобігання проявів радикалізму або екстремізму серед представників різних релігій, збереження релігійних традицій в країні-донорі та країні-реципієнті.

РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНИЙ ВИМІР РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

2.1. Поняття міжкультурної комунікації, її особливості та основні напрямки

Невід'ємною складовою духовного і матеріального розвитку окремих людей та цілих народів або інших етнічних, національних, соціальних угруповань є культура. Не зважаючи на те, що з першого погляду її не можна віднести до життєво необхідних потреб людини, саме культура упродовж всього існування людства має безпосередній вплив на його розвиток, формує основні моральні та духовні критерії життя. Розвиток культури є символом покращення життя людини, недаремно вона спирається на складну систему цінностей, як моральних, так і матеріальних артефактів. В арсеналі культури є багато засобів впливу на людське життя: національні традиції, звичаї,

символи, системи цінностей, віра, які проходили шлях тривалий становлення, а також мова, що виступає однією із найважливіших складових культури. Відмінності кожного народу, етносу, соціальної групи полягає, першочергово, у культурних надбаннях, які становлять духовну спадщину та фундаментальну складову таких угруповань. Жоден народ, нація не можуть існувати без наявності культури.

Стан глобалізації, у якому перебуває сьогодні людство, характеризується збільшенню кількості людей, які через різні обставини вимушені перебувати у контакті із культурами, відмінними від їх рідної. Обумовлені глобалізацією процеси означають, що контакти у різних сферах між представниками різних культур стали регулярними. Міграційні процеси, що набувають все більших обсягів, ставлять перед мешканцями різних країн багато нових завдань, серед яких важливе місце посідають питання культурної адаптації, тому що представники однієї культури внаслідок міграційних процесів вимушені жити в рамках іншої культурної спільноти. Проблеми та питання пов'язані із контактом культур мають декілька напрямків, оскільки актуальним є не лише комунікація двох або декількох культур в одному регіоні, а й необхідність збереження національно-культурної ідентичності представників різних народів.

Для цієї дипломної роботи важливим є визначення поняття міжкультурної комунікації, яка відображає феномен взаємодії представників різних культур. Вона є предметом дослідження багатьох науковців, які можуть інтерпретувати цей термін у своїх роботах, спираючись на твердження, що вона безпосередньо стосується контактів та спілкування між представниками різних культур. Термін комунікація походить від лат. *communis* – мати щось спільне, поєднуватись [30, с. 127]. Міжкультурна комунікація є окремим видом комунікації, що передбачає виникнення контакту між представниками різних культур і носіями різних мов.

Міжкультурна комунікація – це символічний, інтерпретаційний, транзакційний, контекстуальний процес, у якому люди з різних культур

створюють спільні значення [29, с. 58]. Такий вид комунікації передбачає контакт, при якому відбувається взаємний вплив на поведінку, спілкування, культурні стосунки тощо. Міжкультурна комунікація виникає у міжкультурних просторах, але границі між ними встановити важко. Така комунікація є одночасно реальним та абстрактним поняттям, що ускладнює процес її вивчення. Серед чинників, що впливають на виникнення та становлення міжкультурної комунікації провідне місце займають глобалізація, міграційні процеси, розвиток логістичних зв'язків та транспортних систем. Міжкультурна комунікація виникає не лише внаслідок міграційних процесів. Зв'язки між представниками різних культур виникають у сфері міжнародного співробітництва, послуг навчання та медицини, економічними та політичними контактами, туристичною діяльністю, міжнародними програмами протистояння різним загрозам та іншими факторами, що потребують тісного спілкування між носіями різних культур та релігій. Сучасний розвиток інформаційних та комунікативних технологій поглиблює та розширює міжкультурні зв'язки.

Активні дослідження міжкультурної комунікації почали здійснюватись відносно недавно, адже це питання набуло актуальності на зламі XX–XXI століть, коли внаслідок різних інтеграційних процесів, в тому числі міграційних, культурні контакти значно розширились на різних рівнях людського життя, підкорюючи геополітичний простір. Міжкультурна комунікація стала важливою складовою людських контактів, а також одним із важливих чинників комунікації в цілому, тому виступає об'єктом вивчення багатьох наук: філософії, політології, соціології, психології та інших.

Сучасні наукові підходи у більшості випадків розглядають міжкультурну комунікацію як процес взаємодії представників однієї етнонаціональної групи з представниками іншої групи, що виникає у процесі територіального переміщення однієї з контактуючих сторін. Процес отримання інформації про представника іншої культури відбувається у безпосередньому контакті, що передбачає спостереження за мовою,

поведінкою такого представника. Для ефективної комунікації необхідним є поглиблене занурення в культуру іншого носія, а не просто спроби його розуміння. Одним із основних критерії міжкультурної комунікації є бажання та наміри отримати інформацію про іншу культуру, саме тому туристичні подорожі не варто відносити до міжкультурної комунікації, адже вони носять характер розваги, поверхневої зацікавленості. Для повноцінної міжкультурної комунікації необхідним є отримання інформації про всі суспільні процеси, що відбуваються у регіоні, де зустрічаються представники різних культур. До таких процесів належать не лише культурні, а й економічні та політичні. Функціональний підхід до міжкультурної комунікації передбачає вивчення не лише теоретичних питань, а й процесів взаємодії представників різних культур в процесі їх суспільного життя. Адже такий вид комунікації передбачає не лише вивчення, а й обмін досвідом, традиціями, ідеями, звичаями між носіями різних культур.

В наукову парадигму термін «міжкультурна комунікація» був введений американським соціолінгвістом Г. Трейгером та антропологом Е. Холлом у книзі «Культура як комунікація» (Cultures Communication) в 1954 році. Вчені пояснювали поняття міжкультурної комунікації як взаємозв'язок між представниками окремих культур з урахуванням того факту, що один з представників виявляє культурну різницю іншого. Важливими проявами міжкультурної комунікації є не просто спілкування, а обмін думками, інформацією, почуттями, що може викликати співпереживання між носіями різних культур [27, с. 56]. Особливістю міжкультурної комунікації вчені зазначали таку форму соціальних контактів, що сприяють виникненню соціокультурної толерантності між представниками різних етнографічних груп. Міжкультурна комунікація не є постійним надбанням, адже її рівень може змінюватись внаслідок впливу демографічних, економічних, національних, міграційних, політичних, релігійних та інших чинників.

В 1972 році своє тлумачення міжкультурної комунікації запропонували американські науковці Ларрі Самовар і Річард Портер у книзі «Communication

between Cultures». Відповідно до їх роз'яснень, міжкультурна комунікація має місце в тому випадку, коли відправник і одержувач належать до різних культур [47]. Починаючи з 1980-х років у вивченні міжкультурної комунікації з'явилося твердження, що для успішної міжкультурної комунікації її сторони мають оволодіти міжкультурною компетентністю можна оволодіти за допомогою інформації, що отримана в процесі такої комунікації. Така інформація є специфічною, оскільки збільшує обсяги знань про ту чи іншу культуру в її традиційних аспектах.

Вітчизняні дослідники також займаються питаннями дослідження міжкультурної комунікації. Слющинський Б. у праці «Міжкультурна комунікація в багатонаціональному регіоні України» зауважує, що міжкультурна комунікація належить до проблемних питань у дослідженнях. Цей термін науковець визначає в аспекті його окремих складових: «культура» – «сукупність соціальних норм і цінностей, що склалися історично і притаманні конкретній суспільній системі»[38] та «комунікація» – це «специфічна норма взаємодії людей з передачі інформації від людини до людини, яка здійснюється за допомогою мови та інших знакових систем»[38]. На думку автора, міжкультурна комунікація означає здатність проводити взаємодію між двома суб'єктами чи індивіда з соціальною групою у культурному контексті, в результат чого відбувається взаємний вплив однієї культури на іншу, поглинання чи витіснення і зміна одних ціннісних орієнтацій та норм поведінки іншими [38].

Науковиця Булава Н. у роботі «Формування міжкультурної комунікації як необхідної складової мовної підготовки студентів-іноземців» називає міжкультурну комунікацію соціальним феноменом, її зміст полягає у тому, сутність якого що взаємодія між носіями різних культур, як представниками різних етнічних або національних груп може бути як конструктивною, так і чи деструктивною відповідно до часопросторових особливостей такої взаємодії [7].

У статті «Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства» науковця В. Аксьонова відмічає, що в сучасних дослідженнях міжкультурна комунікація оцінюється як складне та суперечливе явище. Традиційними вважаються набутки західних вчених у цій галузі, виходячи з яких автор формує групи дослідницьких інтересів:

1) соціологічні – етнічні та соціальні особливості міжкультурної комунікації;

2) лінгвістичні – все, що пов'язано із мовою, як складовою міжкультурної комунікації: мовленнєва особистість, мовленнєвий стиль, пізні аспекти спілкування носіїв різних мов;

3) психологічні – емоційні та психологічні компоненти міжкультурної комунікації, ціннісні орієнтації та мотивації [1].

Вчений І. Бахов у роботі «Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур» зазначає, що поняття міжкультурної комунікації можна ефективно розглянути, використовуючи декілька підходів. Перший з них передбачає використання системного методу із посиланнями на концепцію інформаційного суспільства. Другий підхід використовує когнітивну модель стосунків між суб'єктом та об'єктом відносин, в результаті якого комунікація також набуває статусу онтологічного об'єкту. Третій підхід передбачає аналіз природи соціального та відносин об'єкта і суб'єкта, що виникають у цьому полі. Цей підхід визначає суспільство як глобальну комунікаційну мережу, при чому комунікації надають суспільству змогу розвиватись та самостійно відновлюватись. Комунікація відповідно до такого підходу виступає окремим середовищем з високим рівнем самоорганізації [4].

Деякі дослідники вказують на те, що міжкультурна комунікація може мати різні типи. Наприклад, О. Гутиряк у статті «Міжкультурна комунікація: до визначення поняття» пропонує наступну типізацію міжкультурної комунікації:

- міжетнічна комунікація – комунікативні зв'язки між представниками різних етнічних або національних груп;

- контркультурна комунікація, що представляє собою взаємодію материнської і дочірньої субкультур;
- комунікація серед соціальних класів і груп, що відбувається з урахуванням відмінностей між ними;
- комунікація, сторони якої належать до різних демографічних груп (вікових, релігійних, статевих), і сама комунікація визначається приналежністю людей до культури цих груп;
- комунікація між мешканцями різних типів населених пунктів, територій, проживання в яких формує певну культуру та філософію;
- міжкультурна комунікація у сфері бізнесу, ділового спілкування, що потребує дотримання низки прийнятих норм та встановлених правил спілкування [11].

Міжкультурна комунікація представляє собою не просто зв'язок між представниками різних культур, а складну систему, компоненти якої перебувають під впливом різних факторів та є постійно динамічними, такими, що можуть змінитися під тиском різних обставин як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Серед провідних принципів міжкультурної комунікації О. Ігнатова виділяє свободу вибору, свободу самовираження, рівноправність, толерантність і взаємну повагу до людської гідності. Ці принципи цілком відповідають загальноприйнятій системі людських цінностей, які покладені в основу розвитку демократичних держав. Міжкультурна комунікація буде ефективно розвиватися там, де поважають особисту свободу та бажання самовираження, людина має змогу вільно висказувати свої думки, вимагати повагу до своєї гідності, але в той же час, виявляти повагу до гідності інших та толерантність. Свобода вибору передбачає не лише можливість вибору країни проживання, а й змогу обрати рівень та місце отримання освітніх та медичних послуг, працевлаштування, реалізації своїх духовних потреб, але почуття поваги має бути взаємним для культур, що вступили в комунікацію.

В процесі міжкультурної комунікації важливе місце посідає спілкування, обмін знаннями та інформацією між носіями різних культур. При встановленні комунікації важливу роль відіграє вербальне спілкування. Мова є однією з найважливіших семіотичних систем, що використовуються в процесі міжкультурної комунікації. Вербальне спілкування передбачає саме мовний контакт, без якого не зможе відбутися міжкультурна комунікація. Висока значимість мови у суспільстві не викликає сумніву у будь-якого члена такого суспільства, адже мова – це не лише засіб спілкування, а й важлива соціальна характеристика народу. Мова є важливою психофілософською категорією, за допомогою якої людина виражає своє ставлення до найважливіших філософських категорій – часу та простору, а отже до свого буття.

На перший погляд може здаватися, що один і той же простір, предмет, явище, подію тощо люди бачать майже однаково у силу своєї біологічної схожості. Але відтворення їх у різних культурах відбувається по-різному. Так само, як і використання мови всередині соціуму передбачає подібності в процесі, хоча й різницю у самих мовах. Насправді, цей процес досить складний та багат шаровий. У зміст схеми «мова – індивід – суспільство» лінгвістів закладають багато категорій: нація, етнос, ментальність тощо. Комунікативна функція мови передбачає здатність продукувати власні та розуміти чужі програми мовної поведінки представниками різних культур. Оволодіння мовою іншої культурної групи передбачає засвоєння основних понять: стилю, типу мови, будови опису, оповідання, міркування, способи зв'язку речень в тексті, вміння та навички переказу тексту тощо. Важливе місце у комунікативній функції займають власне комунікативні вміння та навички – вибрати потрібну мовну форму, спосіб вираження залежно від умов комунікативного акта, тобто вміння та навички мовного спілкування відповідно до комунікативної ситуації [11].

Вербальне спілкування відбувається також у вигляді письмової форми міжкультурної комунікації, а саме засоби масової інформації, літературу,

спілкування за допомогою використання Інтернету, соціальних мереж тощо. Така комунікація проявлятися у наступних видах:

- неопосередкована – безпосереднє сприйняття інформації носієм однієї культури завдяки знанню мови носіїв іншої культури;
- опосередкована – форма спілкування, що передбачає залучення перекладача, при цьому у перекладі можуть бути неточності через його професійні або культурні особливості, що можуть завадити якісній комунікації.

Культура кожного народу, нації має свої особливості, які можуть бути незрозумілими носіям іншої культури. Саме через це в її процесі виникає низка проблем, що обумовлені приналежністю сторін, що спілкуються, до різних культур. Серед проблем міжкультурної комунікації можна відзначити наступні:

- складнощі, що виникають через непорозуміння, коли представники різних культур по-різному сприймають та аналізують одну й ту саму інформацію через розбіжності у світогляді, необізнаність у традиціях і звичаях представників іншої культури;
- соціальна ізоляція представників однієї культури по відношенню до іншої, що виникає в процесі перебування на одній території через вимушені зовнішні обставин та несприйняття представниками різних культур одне одного;
- етноцентризм, як фокусування представника однієї культури на власних традиціях та звичаях з ігноруванням особливостей представників іншої культури;
- відмінності у поведінці та світосприйнятті представників інших культур, що сформовані історично та важко підлягають інтерпретації;
- культурні відмінності у способах життя представників різних культур та неможливість їх інтерпретації через різні причини.

Головною метою міжкультурної комунікації є не налагодження процесу вербального чи невербального спілкування, а адаптація представників однієї

або декількох культур в іншому культурному середовищі. В контексті міжкультурної комунікації культурна адаптація культурна – це культурно-психологічні механізми, що формують стереотипи культурної поведінки та сприйняття певного типу культурного спілкування, приналежність до певної етнокультурної групи, використання можливостей певного суспільства, в якому діють традиційні установи культури [18]. Культурна адаптація пов'язана з багатьма механізмами, через які носії культури її реалізують. До них належать звичаї, традиції, цінності та моральні устої, норми поведінки, ідентифікація та самоідентифікація, освіта, релігія, родинні стосунки, особливості світосприйняття тощо. Сутність культурної адаптації передбачає захист індивіду, як представника однієї культури, в іншому інформаційному просторі, мінімізацію негативних наслідків впливу на нього іншого соціокультурного середовища, а також нівелювання імовірних ризиків зворотної взаємодії.

Довготривале життя у чужій країні вимагає від носія іншої культури ефективної адаптації задля забезпечення комфортних умов існування та розвитку своєї особистості. Така адаптація важлива, якщо носієм культури не втрачається власна ідентичність, але й не заперечуються норми та поняття іншої культури. Міжкультурна ідентифікація перебуває під впливом культурної ідентичності в тій чи іншій мірі.

Країни, що у силу обставин стають реципієнтами для представників інших культур, намагаються на законодавчому рівні закріпити положення, що сприятимуть безболісному проходженню міжкультурної комунікації. Наприклад, у ЄС до таких нормативних актів належать Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод – європейська версія міжнародних стандартів прав людини, а також Хартія ЄС щодо основних прав людини. Конвенція виступає своєрідним зразком для уніфікації нормативно-правових актів з прав людини країн інших регіонів світу.

Міжкультурна комунікація виражає ідеально-змістовний аспект культурної взаємодії та соціальної взаємодії представників інших культур, що

обумовлює не лише взаємодію культур, а й збереження, відновлення та трансляцію основних культурних смислів кожної з них.

2.2. Значення міграції в процесах становлення міжкультурної комунікації

Міграційні процеси викликають соціальні зміни в суспільстві на макро- і макрорівнях, починаючи з другої половини XX століття. В цей час стали з'являтися соціальні спільноти, для яких характерним стало етнічне та національне різноманіття. Завдяки між націям виникає зв'язок країн не лише в економічному, політичному та соціальному напрямках, а й у напрямку культури у зв'язку з тим, що міжкультурна комунікація формує особливий культурний простір. Чим більшу кількість мігрантів приймає держава, тим різноманітніше стає її культурний простір, що одночасно несе в собі як переваги, так і ризики.

Глобалізаційні процеси у сучасному світі передбачають формування як культурного середовища окремих країн, так і спільного світового культурного простору. Про те, що він розвивається, свідчить значна кількість нормативно-правових актів та діяльності культурних організацій світового рівня, основні зусилля яких направлені на збереження культурної спадщини. В той же час, кожна держава оберігає власні культурні набуття. Переміщення великої кількості людей, що є результатом світових міграційних процесів впливають на міжкультурну комунікацію, формуючи нові зв'язки у культурному середовищі.

Співвідношення світової міграції та міжкультурної комунікації потребує сьогодні детального вивчення, оскільки дослідники не мають єдиного чітко вираженого погляду на ці питання. Вітчизняна науковця О. Терещенко у статті «Соціокультурна комунікація мігрантів»[43] відносить міжкультурну комунікацію до складових феномену міграції. Змінюючи країну проживання, мігранти вносять зміни до більшості сфер свого особистого життя, паралельно сприяючи змінам, що відбуваються у соціумі, в якій вони потрапляють, а

також у соціумі, який вони залишили, але можуть повернутися. Завдяки міграційним процесам особистий та суспільний культурний простір трансформується, що може сприяти створенням нових форм культури. Комунікативна складова міграції є доволі важливим чинником, оскільки інтеграції мігрантів у нове середовище сприяє міжкультурна комунікація. Завдяки ній відбувається обмін інформацією між представниками міграції, її аналіз, обробка, збереження, що впливає на культурне середовище.

Процес адаптації мігрантів до нового соціокультурного середовища починається одразу з моменту їх прибуття у країну призначення. Одночасно з інтеграційними процесами у економічне, політичне, трудове тощо життя іншої країни для мігрантів розпочинається так звана акультурація – процес взаємовпливу культур, за якого здійснюється запозичення елементів однієї культури іншою, повністю чи частково засвоюються правила, норми та цінності чужої культури, її моральні та матеріальні здобутки, котрі змінюються під впливом нових соціокультурних умов [43].

У статті «Соціологічні моделі соціокультурної адаптації сучасних мігрантів в іншокультурному середовищі» [32] науковець В. Плющ, спираючись на дослідження американця Дж. Беррі виділяє дві основні проблеми, з якими стикаються мігранти, потрапляючи у новий культурний простір:

- необхідність збереження мігрантом власної культурної ідентичності, що досягається шляхом підтримки своєї культури, що важко робити в середовищі іншого культурного впливу;
- необхідність брати участь в міжкультурних контактах та розпочинати міжкультурну комунікацію, що є запорукою успішної інтеграції мігранта до культури приймаючої країни.

Відповідно до цих проблемних питань Дж. Беррі виділяє імовірні шляхи адаптаційних процесів у міжкультурній комунікації:

- асиміляція – носій однієї культури людина повністю приймає норми і цінності іншої культури;

- сепарація – носій однієї культури повністю зберігає свою ідентифікацію з нею, ігноруючи та не приймаючи норми іншої культури;
- маргіналізації – втрата носієм однієї культури власної ідентичності та відсутність ідентифікації з іншою культурою, представники якої складають більшість у місті його перебування;
- інтеграція – успішне занурення у нове культурне середовище без втрати власної культурної ідентифікації [32].

Вплив світової міграції на міжкультурну комунікацію є різнонаправленим. Міграційні процеси сприяють так званому змішуванню культур. Більшість дослідників вважає, що таке поєднання несе користь культурі країни-реципієнта, адже вона може збагатитись за рахунок мігрантів традиціями, культурними цінностями, ідеями та звичаями. Якщо у культурному середовищі між мігрантами та корінними мешканцями налагоджується міжкультурна комунікація, це сприяє процесам взаємодії, обміну досвідом та отримання знань, що є корисними для обох сторін.

Міграційні процеси є рушійною силою для розвитку міжкультурної компетентності – компетентності у спілкуванні із представниками інших національностей та культур. О. Василенко у статті «Міжкультурна компетентність: поняття, структура, принципи та методи розвитку» зазначає, що культура прийнято розглядати, як систему національних цінностей, традицій, вірувань, поглядів, що поділяються групою людей. Мова, вибір слів до повідомлень при вербальному спілкуванні, жестів та знаків – при невербальному, також належать до сфери культури. У міжкультурній комунікації важливості набуває одяг, в який вбираються її сторони, фільми, які вони переглядають, способи проведення дозвілля, їжа, особисті життєві навички – все це формує єдине представлення культури у міжкультурній комунікації. Вона обов'язково включає психологічні аспекти особистості, релігійні приналежності, моральні уподобання, очікування від спілкування обох сторін, що здійснюють міжкультурну комунікацію. Володіння певною інформацією про представників іншої культури не є достатнім для

міжкультурної комунікації. Необхідною є наявність визнання того, скільки аспектів впливає на особливості культурної поведінки сторін. Для успішної міжкультурної комунікації важливим є визнання та повага до відмінностей між різними культурами, що може попередити імовірні міжкультурні конфлікти [8].

В світовому культурному просторі міграція сприяє формуванню транснаціональних зв'язків між культурами, регіонами, спільнотами. такі зв'язки стають основою розвитку міжнародного культурного співробітництва. Завдяки згуртованості представників однієї культури на території країни, де рідною є інша культура, створюються соціальні угруповання, такі як діаспора. Окрім єднання мігрантів за кордоном та підтримки тих, хто прибуває до країни вперше, діаспора несе велике культурне навантаження. Завдяки діаспорі національні або етнічні угруповання мають змогу зберегти своє ідентичність, культурні традиції, розширити культурні зв'язки на міжнародному рівні.

В той же час, у міжкультурній комунікації мігрантів існує ряд бар'єрів – перешкод, що заважають позитивному міжкультурному спілкуванню. Основні бар'єри міжкультурної комунікації, які виділяють дослідники, наступні:

- мовний бар'єр – неможливість висловити думки у повній мірі однією або обома сторонами міжкультурної комунікації через незнання мови іншої сторони на рівні, достатньому для спілкування, а також відсутності посередника, перекладача;
- бар'єр сприйняття – ментальні та світоглядні відмінності, що заважають представникам різних культур сприймати один одного на однаковому рівні, ставитись до іншої сторони з повагою;
- бар'єри, зумовлені впливом культури – непорозуміння, що виникають через різницю в культурних цінностях та небажання сторін отримати інформацію про культурні цінності іншої, що можуть привести до повної відсутності міжкультурної комунікації;

- бар'єри, що виникають у результаті невербальної комунікації. Такі перешкоди є досить важливими, адже у різних культур можуть бути різні, а в деяких випадках, абсолютно протилежні особисті, інтимні, публічні, соціальні границі, порушення яких може бути цілком несприятним та привести до суттєвих культурних конфліктів [8].

Між мігрантами та корінними мешканцями часто зберігається культурна дистанція – відчуття різниці в соціальних нормах, традиціях, звичках, мові, цінностях та загальноприйнятих моделях поведінки, які можуть як незначно, так і суттєво не співпадати у країнах-донорах та країнах-реципієнтах. Чим вище поріг усунення таких відмінностей, тим важче мігранту інтегруватися у нове культурне середовище. Культурна дистанція може бути успішно здолана її представниками, але й може з часом перерости у соціокультурний конфлікт.

В основі соціокультурного конфлікту знаходиться саме поява мігранта у новому для нього культурному середовищі, адже він добровільно або примусово був вилучений із звичного для нього соціуму рідної країни, що негативним чином може впливати на його бажання розпочати міжкультурну комунікацію на місці прибуття. Соціокультурний конфлікт можливий у різних випадках, особливо в тих, коли міграція була вимушеною та не входила в наміри мігранта. Приймавши швидке або недобровільне рішення покинути батьківщину, мігрант фактично опиняється в ситуації, де зменшується можливість вибору. Економічні, політичні, релігійні критерії, за якими обирається країна прибуття, часто переважають над культурними. Врятовуючись втечею із рідної країни, мігрант може потрапити у ситуацію, коли його очікування перевищують реальність. Він опиняється у чужій країні, відірваний від історичного та релігійного коріння, культурної підтримки людей, що ідентифікують себе так само, як і він. міграція надає різні виклики, в тому числі, необхідності вирішення елементарних соціально-побутових питань, адаптування у соціумі, як робітника, члена суспільства, представника іншої релігії. Часто культурні цінності відходить для мігранта на початковому

етапі на другий план, що в подальшому може вилитись у соціокультурний конфлікт як індивідуального, так і групового характеру.

Важливим є також ставлення суспільства до мігранта у різних аспектах, в тому числі, культурному. Сьогодні рідше йде мова про спроби дискримінації, адже толерантне ставлення до мігрантів охороняється законодавством як всередині країн, так і на міжнародному рівні. Соціокультурні конфлікти можуть виникати у випадках, коли спроби суспільства сприяти інтеграції мігрантів у соціокультурне середовище виявляються невдалими, в тому числі, через несприйняття мігрантами нових культурних моделей.

Таким чином, світова міграція відіграє важливу роль не лише в політичному, економічному, релігійному житті країн-реципієнтів, розподіленні робочої сили та трудових ресурсів на світовому рівні, а й в процесах становлення міжкультурної комунікації.

Висновки до Розділу 2

Міжкультурна комунікація як суспільне явище виступає ключовим чинником у формуванні глобалізованого соціуму, сприяючи формуванню зв'язків між представниками різних етносів, культур, релігій, які через вплив обставин вимушені проживати в одному соціальному середовищі. Суспільний вимір міжкультурної комунікації виявляється у впливі культурної взаємодії на формування ціннісних орієнтацій, соціальних норм та ідентичності сучасних громадян, особливо в полікультурних суспільствах.

Дистанція між мігрантами та корінними мешканцями зберігається в будь-якому випадку, а її довжина залежить від рівня міжкультурної

комунікації та імовірних бар'єрів, що виникають між представниками країни-донора та країни-реципієнта. Реалізація міжкультурної комунікації потребує як індивідуальних комунікативних навичок, так і системного підходу на рівні державної політики щодо підтримки культурного різноманіття.

В подоланні цих культурних бар'єрів полягає основний зміст міжкультурної комунікації, а також у формуванні нових моделей співіснування, які базуються на принципах діалогу, взаємоповаги та співробітництва.

РОЗДІЛ 3. ІСЛАМСЬКИЙ СВІТ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

3.1. Ціннісні імперативи ісламу у міжкультурній взаємодії країн світу

Іслам (від арабського «вручення себе Аллаху», покірність) – одна із трьох основних світових релігій, наймолодша за віком і друга за чисельністю прихильників у світі. Сьогодні більше, ніж у ста двадцяти країнах світу, мешкають люди, що сповідують іслам, чисельність яких перевищила півтора мільярди чоловік. У двадцяти восьми країнах, переважно арабських, іслам виступає державною релігією. В ісламі виділяється три основних течії: сунізм, шиїзм та суфізм. Переважна більшість мусульман вважаються сунітами.

Засновником ісламу є пророк Мухаммед, який помер у 632 році. Прихильники ісламу називаються мусульманами. Головною священною мусульман є Коран, богослужіння ведеться арабською мовою. До важливих джерел ісламського віровчення та права належить Сунна – сукупність переказів (так званих хадісів) про діяння та висловлювання Мухаммеда [8, с. 31].

Становлення ісламу, що порівняно з іншими світовими релігіями почало відбуватися набагато пізніше, датується VII століттям. В цей час догмати християнства, що вже було державною релігією Візантійської імперії та західноєвропейських країн, були переважно складені. Місцем зародження ісламу став Аравійський острів, звідки ця релігія розповсюдилась по всьому світу. Відповідно до вчення ісламу, Аллах є всемогутнім та єдиним Богом, Творцем всього існуючого. Протягом багатьох тисячоліть Аллах посилав на землю пророків, посланців Неба, відкриваючи через них людям свої таїнства та волю, спрямовуючи їх на істинний шлях. Коран містить відомості про двадцять п'ять пророків, серед яких старозавітні пророки та Іса (Ісус Христос). За мусульманськими канонами вчення пророків поступово спотворювались та знецінювались людьми. Останнім пророком в ісламі вважається Мухаммед, вчення якого з мусульманської догматики є єдиним неспотвореним, а Мухаммед вважається «останнім вісником істинною віри» [6].

Пророк Мухаммед – один з ханіфів, який народився і жив у аравійському місті Мекке, був за своїм походженням з племені курайшитів. У дитячі та юнацькі роки Мухаммад займався скотарством та торгівлею. Посланником та пророком єдиного Бога Аллаха Мухаммед проголосив себе у сорокарічному віці. З цього часу він почав активно проповідувати в Мецці нову монотеїстичну релігію, якій дали назву іслам. Мухаммед у проповідях закликав до віри в єдиного Бога, зауважував про необхідність дотримання елементарних норм моралі, а також проповідував братство віруючих. На той час же існували монотеїстичні релігії – християнство та іудаїзм, до яких пророк Мухаммед ставився з повагою.

Створінню головної ісламської священної книги Корану (від арабського кара'у, що означає «читання вголос, повчання»), мусульмани також завдячують пророку Мухаммеду. Згідно з віросповіданням істалу, Коран складений самим Богом і є вічним Божим словом. Ангел Джибриля (те саме, що у християнській традиції архангел Гавриїл) частинами передавав Коран пророку протягом двадцяти двох років. За життя пророка, зміст Корану передавався по пам'яті з вуст в уста. Зміст Корану формувався під впливом християнства та іудаїзму.

На відміну від християнства, земне та небесне незначним чином відрізняються один від одного відповідно до мусульманської релігійної традиції. Потойбічний світ згідно ісламу є матеріальним, більш плотським. В ісламському раї на праведників чекають чуттєві насолоди, що цілком відрізняється від уявлень християн про Царство Боже.

В основі мусульманського культу лежать покладено релігійних обов'язків – так звані п'ять стовпів ісламу, що були сформульовані ще за життя пророка Мухаммеда. До них належать: сповідання віри (шахада), молитва (араб. – саят, перс. намаз), піст у священний для мусульман місяць Рамадан (араб. – саум, перс. ураза), милостиня (закят – у розмірі 2,5% від доходу) та паломництво до Мекки (хадж) [8, с. 64].

Іслам – це не лише релігія, а й культурна, соціальна й політична система сучасного світоустрою, яка поєднує різноманітні аспекти життя представників мусульманства. В регіонах поширення ісламу відмічається його потужний вплив на культуру, мистецтво, філософію, архітектуру, літературу тощо. Мусульманська культура та філософія розвивались одночасно із становленням ісламу, як світової релігії. Цей процес активно розпочався у X-XI століттях, коли були сформовані основні догмати ісламу, та триває до теперішнього дня. Для всіх мусульман арабська мова стала мовою релігії та науки. Арабська культура та наука проникла до всіх країн, охоплених ісламом.

Формування соціальних відносин та норм в мусульманському суспільстві відбувається під безпосереднім впливом ісламу. Ці процеси

охоплюють категорії прав та обов'язків, сімейних цінностей, соціальної справедливості та братерства серед мусульман. У різних культурних контекстах ці норми можуть мати відмінності у реалізації, але їх головні принципи залишаються спільними.

Іслам виступав пануючою складовою у функціонуванні різних політичних систем, починаючи від халіфату до сучасних монархій та республік. Він виступає основою для створення та існування правових і політичних інститутів у ряді країн. Слід зауважити, що поняття «релігія» є дещо вузьким для ісламу. Він виступає як поняття надрегілійне, виконуючи роль матричної основи у тому суспільстві, де панує, значним чином впливаючи на функціонування усіх сфер суспільного життя.

Науковці виділяють два основні напрями розвитку сучасного ісламу: традиціоналізм і модернізм. Традиціоналізм передбачає збереження основ та догм ісламу, якими вони є від початку без суттєвих культурних, політичних, соціально-економічних впливів на традиційну систему уявлень і діяльність відповідних інститутів. Традиційний іслам не підтримує змін різного характеру як в сфері релігії, так і в тих аспектах суспільного життя, до якого іслам має відношення. Традиційний іслам є носієм традиційної свідомості, отже саме на нього спираються правлячі режими тих країн, де він є розповсюдженим і визнаним духовенством. Ісламський модернізм перебуває у своєму динамічному розвитку, він більш гнучкий та пристосований до змін і реформувань, може надавати перевагу новим концепціям замість тих, які визнає застарілими. Носіями цього типу релігійної свідомості вважаються прихильники «ісламського соціалізму» [27, с. 226]. Традиційний іслам дав поштовх до розвитку екстремізму та радикалізму, які вважаються найбільш небезпечними його відхиленнями, що демонструють відкрито войовничий характер. Термін «радикальний іслам» застосовується в історії та політології для найменування суспільно-політичних рухів на Близькому та Середньому Сході, які відповідно можуть отримувати назву терористичних, фундаменталістських, екстремістських [27, с. 227]. Однією з форм

радикального ісламу є ісламський фундаменталізм основною метою якого є прагнення повернути мусульманським державам так званої колишньої величі.

Серед провідних ідей мусульманського фундаменталізму можна виділити наступні:

- ідея універсальності ісламу, яка передбачає єдність релігії та суспільства;
- прагнення повернути первинні форми ісламу, що визнаються дійсно чистими, такими, що звільняють релігію від зайвих нашарувань;
- ідея панісламізму, що вважає мусульман однією нацією, братами по вірі, незалежно від їхньої етнічної приналежності;
- ідея відродження халіфату, коли мусульманська громада має жити під керівництвом влади релігійної та світської, що є невіддільними одна від одної;
- ідея встановлення ісламського правопорядку, підтверджена постулатами Корану для справжніх мусульман [27, с. 227].

У структурі сучасного світоустрою іслам залишається однією з найважливіших релігійно-культурних сил, що надає значний вплив на етнокультурну структуру різних суспільств. Важливим є те, що іслам не можна вважати незмінним та однорідним, адже інтерпретація та застосування його догм в різних країнах відрізняються в залежності від суспільних умов, соціального та політичного контексту.

Філософські погляди на ісламську концепцію Сходу відрізняються різноманітністю. Хамар У в роботі «Світоглядні витоки арабської філософії» зазначає, що філософія ісламу перебуває в стадії розвитку, хоча релігія залишається домінуючою. Розвиток філософії, в тому числі етики та естетики, є паралельним релігійному. Філософія ісламу апелює, переважно, до земного життя, світської сторони буття людини [44]. Витоки ісламу науковець вбачає у релігійній діяльності кочівників (бедуїнів). Також автор зауважує, що таким терміном часто називають всіх мешканців арабського світу, які вели кочовий спосіб життя. З європейської точки зору бедуїнами вважаються всі племена і народності центральної частини Аравії та аравійської пустелі [51]. Таким

чином, можемо відмітити у науковій думці зв'язок витоків ісламу з міграційними процесами, що виражається у природі такого зв'язку.

Іслам більш молодий за деякі світові релігії. Тривалий час на території Ємену домінуючі позиції займав іудаїзм, а християнство мало перевагу по кількості послідовників у Перській затоці. Після виникнення іслам швидко інтегрувався в життя великої кількості людей, поступово змінивши їхню свідомість, надавши нових соціальних орієнтирів, скоригувавши родинні цінності. Розширенню ісламу в глобальному просторі сприяли також економічні, політичні та соціальні зміни, що відбувалися на Близькому Сході.

Дослідник В. Шестопалов підкреслює, що модернізація та науковий ХХ століття сприяли тому, що іслам займає все більше позицій у суспільному житті. Використовуючи розроблену систему контролю, іслам є регулятором діяльності своїх прибічників, в тому числі і у випадках переміщення ними у просторі. Мусульманське братство розширює зону свого впливу на хвилі політичних та економічних трансформацій. Він виділяє особовий порядок та пріоритетність загальнолюдських цінностей. Одним із базових структурних елементів ісламського віровчення є його соціальна функціональність, яка впливає на життя мусульманської громади по усьому світу [45].

У сучасному світі іслам найбільш поширений на Близькому та Середньому Сході, у Північній Африці, у Центральній Азії, частково – у Закавказзі (Азербайджан), Росії (на Північному Кавказі, у Поволжі та Приураллі) [6]. Простежується тенденція до розширення мусульманських громад у частині країн Західної та Південної Європи, а також у Північній Америці, Тропічній та Південній Африці.

Різні мусульманські країни у сучасних геополітичних умовах відрізняються у шляхах свого розвитку. Наприклад, у Туреччині та Єгипті перевагу набирають тенденції розвитку єврокапіталістичним шляхом, що неминуче веде до трансформації мусульманських традицій, не зважаючи на незважаючи на певне посилення фундаменталізму. Монархії Аравійського півострова та низка інших держав зберігають глибоку відданість традиційним

нормам ісламу. Країни, контрольовані терористичними ісламістськими організаціями, такі як Сирія, частина Іраку, Афганістан, Сектор Гази тощо, йдуть жорстким шляхом, встановлюючи власні норми та рішуче заперечуючи вплив західних держав. Окремим шляхом розвитку йде Іран, де в 70-х роках минулого століття відбулася ісламська революція, результатом якої стало проголошення держави у 1979 році Ісламською республікою, яка поступово перетворилась на один із головних оплотів мусульманського фундаменталізму.

Сьогодні на думку великої кількості дослідників, інтеграційні мусульманські процеси відбуваються у багатьох країнах світу. На геополітичному просторі зростає інтерес до цієї релігії, збільшується кількість прихильників ісламу, що стає характерним не лише для традиційних мусульманських країн Сходу, але й для держав Центральної та Західної Європи.

На місце ісламу у міжкультурній взаємодії країн світу впливає низка факторів:

- іслам виник пізніше інших основних світових релігій, саме через це, на думку дослідників, він не вичерпав своїх потенціальних можливостей, перебуває далі у процесі розвитку, що надає йому більше можливостей в реалізації культурної взаємодії на світовому рівні;
- іслам є гнучкою релігійною системою завдяки відсутності чіткої ієрархії духовенства. Він міг би бути гнучким та успішно інтегруватись в міжнародне культурне середовище, займати там лідерську позицію, проте характеристик сучасного ісламу стримують цей процес;
- догмати ісламу доволі нескладні у порівнянні з іншими релігіями, тому простіше сприймаються людьми з різним рівнем інтелекту. Відтак, він є легше зрозумілим для людей з різним рівнем культурного розвитку, може більш адаптованим до світових культур;
- на відміну від інших монотеїстичних релігій, насамперед, християнства, іслам більшою мірою охоплює всі сфери життя та діяльності

віруючих, хоча в такому домінуванні криється багато і позитивних, і негативних рис;

- збільшення кількості міграцій мусульманського населення через економічні, соціальні, військові та інші причини сприяє розповсюдженню норм ісламу в різних країнах;
- компромісне ставлення мусульман у низці країн до представників іудаїзму та християнства, що дає змогу населенню цих держав більш толерантно сприймати іслам.

Інтеграційні процеси ісламу в різних країнах створюють відчуття приналежності до мусульманської спільноти одночасно як її представників, так і інших мешканців. В процесі інтеграції часто зберігаються релігійні та культурні традиції, а мусульмани беруть активну участь у житті місцевих мешканців. Відбувається створення та розвиток освітніх програм, спрямованих на інтеграцію мусульман до інших спільнот, включаючи вивчення мови, історії, культури, прав і обов'язків громадян держави, куди відбувається інтеграція.

В той же час, слід зауважити, що культурні цінності інших країн у значній кількості випадків не знаходять підтримки у ісламському світі. Він не пристосований для сприйняття культурних та суспільних принципів, зокрема, європейської парадигми прав людини. Представники ісламських країн акцентують увагу на цих питаннях, а ісламісти дійсно завдають вектор такий проблематиці, що створює підґрунтя для дискусій на світовому рівні.

Важливою особливістю ісламу є те що політика та іслам і в ісламських країнах є нерозривними, що підкреслює зв'язок духовного та світського життя. Сьогодні важко прогнозувати до яких наслідків приведуть інтеграційних мусульманських процесів у країнах світу. Очевидним є те, що світова спільнота має прикладати зусилля, щоб подолати терористичний характер радикальних ісламістських течій, не допустивши їх домінування у середовищі мусульман.

3.2. Проблеми та виклики ісламу як моделі самоідентифікації в процесі глобалізації

Глобалізаційні процеси у сучасному світі спрямовані на зниження значення різного роду бар'єрів, не лише територіальних, а й соціокультурних, політичних та інших. Такі бар'єри ізолюють народи, але водночас виконують захисну функцію, уберігаючи від негативних зовнішніх впливів.

Оскільки глобалізація передбачає умовне або реальне скасування географічних кордонів, поступово відбувається нівелювання питань, пов'язаних із батьківщиною, а більшість зосереджується на місці проживання. В умовах глобалізації важливим є те, до яких соціальних систем входить та чи інша людина. Не зважаючи на масштаби, людина та її само ідентифікація знаходиться у межах зацікавленості глобалізації. У життєдіяльності кожної держави присутній набір базових понять, за якими мешкає суспільство. Кожний з його членів проходить само ідентифікацію, щоб виявити свою приналежність до тієї чи іншої соціальної групи у зв'язку із набором певних критеріїв. Процес само ідентифікації набагато глибший, він передбачає не лише встановлення своєї національної, етнічної, соціальної приналежності, а й усвідомлення людиною широкого кола понять. Закладені у дитинстві певні аспекти само ідентифікації з роками можуть змінюватись, часто залишаються незмінними такі фактори, як релігійна приналежність. В цьому випадку важливу роль відіграє універсальність ісламу, який пронизує все життя тих, хто його сповідує.

Сьогодні спостерігається, що іслам є найбільш поширюваною релігією в сучасному геополітичному просторі. За темпами розповсюдження християнство значно поступається ісламу, що в подальшому відіграватиме роль в процесі само ідентифікації населення планети. У Європі зараз проживає понад 20 млн. мусульман, що мігрували сюди з різних причин, в тому числі і релігійних. На сьогодні не існує точних демографічних карт розміщення мусульманських міграційних угруповань, а також точних статистичних даних

стосовно розподілу мігрантів-мусульман як в країнах Європи, так і в інших державах. Не зважаючи на те, що мусульманські мігранти переміщуються та створюють угруповання на території різних країн протягом декількох століть, в останнє десятиліття їх кількість значно зростає.

Як ми зазначали раніше, іслам – це одна із п'яти світових релігій з традиційними культовими атрибутами, канонами тощо. Іслам не являє такої загрози, як розповсюджуваний у ХХІ столітті ісламізм – політична та соціальна ідеологія, що широко розповсюджена у сучасному світі. Ісламізм базується на ідеях не просто високої цінності, а переваги ісламу, його правил, традицій, означеного ним способу життя, як необхідного. Ісламісти бачать необхідність у об'єднанні навколо людей, що сповідують ісламські, або такі, за яких вони видають, принципи життя не лише в релігійній сфері, а й у соціальній та політичній.

Вплив ісламізму на геополітичний простір неможливо переоцінити, адже мусульмани сьогодні мешкають більше, ніж у 50 країнах, а тому їх вплив на процеси самоідентифікації людей в майбутньому має тенденцію до посилення. Вплив ісламських суспільств на представників ісламського світу є більш позитивним, в той час, як вони по-іншому впливають на тих, хто відрізняється за релігійними переконаннями. Не можна не відмітити, що на сучасному геополітичному просторі спостерігається постійне протистояння між ісламістськими та світськими режимами. Риторика арабських держав може бути витриманою, проте, така стриманість не свідчить про відмову від можливої переваги ісламу в світі.

У сучасному світі можна спостерігати, що з поширенням ісламу внаслідок міграції відбувається формування глобальної ісламської спільноти, яка має представників у різних країнах на різних континентах. Така світова спільнота прибічників ісламу може стати потужною силою не лише під час само ідентифікації, а у більш глобальних релігійних, культурних та політичних процесах. Той факт, що іслам має декілька різних течій, які відрізняються за традиціями та релігійними постулатами, може сприяти

розмаїттю інтерпретацій ісламу. Завдяки міграційним процесам різні тлумачення релігійних норм мусульман ширитимуться світом, що може призвести до виникнення напруження та конфліктів між різними спільнотами на релігійній основі.

З іншого боку, міграція мусульман може сприяти культурній адаптації ісламу до різних культурних, залишаючи незмінними його контексти, без перетворення на ісламізм. Збереження традицій ісламу допоможе уникнути конфліктів на релігійній основі. Якщо релігійна міграція буде придатна до створення діалогу між мусульманами-мігрантами та мешканцями країни, що їх приймає, це допоможе уникнути великої кількості негативних наслідків від розповсюдження ісламу світом. Відсутність тиску призведе до зменшення невірних трактувань положень ісламу. В перспективі такий підхід зможе зменшити кількість радикально налаштованих та терористичних угруповань, які за свою ідейну основу вважають іслам, не зважаючи на те, що інтерпретують його на свою користь.

Сучасні глобалізаційні процеси створюють новий контекст формування ідентичності, в якому релігія відіграє значну роль. Іслам, як одна із перспективних світових релігій, може посилювати вплив на процес релігійної само визначеності в багатьох країнах світу, що приймають мусульманських мігрантів. Якщо мусульманська діаспора є значною, вона може домінувати у вирішенні різноманітних питань, що стосуються не лише релігійного, а й соціального та політичного життя як самих мігрантів, так і місцевого населення.

В своїй релігійно-правовій іпостасі іслам в дечому наближений до західної ліберальної правової доктрини людини, в тому числі, на свободу віри, совісті, та віросповідання. В той же час, іслам, як це підкреслюють теологи, суттєво обмежує право зміни віри та віросповідання, отже, людина, що ідентифікує себе, як представника ісламу, не має змогу змінити віру, не порушивши своєї релігійної доктрини. Таким чином, мігранти не можуть змінити своїх релігійних переконань, навіть потрапляючи у принципово нове

середовище. Представники держав ісламу, теологи, розглядаючи можливість зміни віросповідання, відносять цей процес до таких категорій як «зрада» Аллаху або ісламу, вбачаючи в ньому загрозу для суспільної безпеки ісламського соціуму. Позиція віровідступництва залишається незмінною, до того ж представники ісламських держав неодноразово підкреслювали ці та подібні погляди на різноманітних заходах світового масштабу, в тому числі, засіданнях ООН щодо прав на свободу віри, совісті та переконань [26]. Релігійна само ідентифікація, залишаючись незмінною, несе виклики як для самого представника ісламу, так і для членів середовища, в яке він потрапив у результаті міграційних процесів.

В той же час, ісламська концепція права на свободу віри має і дотичні точки із відповідними західними концепціями, наприклад, європейськими. Вони недвозначно та чітко зазначають, що людина не може бути суб'єктом примусу, якщо він здатен завдати суттєвої школи самоідентифікації у межах віросповідання та майбутній особистісній реалізації у межах зробленого вибору. Ісламське лібертаріанство закріплено на найвищому рівні – у Корані, який чітко визначає, що «немає примусу в релігії» [31]. У відповідності до Корану, на який вона спирається, Загальна ісламська декларація прав людини затверджує, що «кожна людина володіє свободою віросповідання і свободою виконання релігійних обрядів у відповідності до своїх переконань» [27]. У цьому контексті віра сприймається як прямий зв'язок між Богом і людиною, тому полягає в основі само ідентифікації мусульманина. В той же час, і Коран, і Сунна наголошують на тому, що іслам – це істинна віра, а людина має право прийняти її або відкинути.

Яскравим прикладом важливості само ідентифікації народів у міжнародних відносинах та впливу на нього релігійної складової став довготривалий конфлікт між Ізраїлем та Палестиною, що отримав загострення у 2023 році. Поруч з такими складовими, як територіальні та етнічні, релігійні відіграють рівноцінну роль. Серед предметів суперечок виділялися сакральні релігійні місця, такі як Мечеть Аль-Акса і Західний мур, відомий також як

Стіна Плачу, що є священним місцем для юдеїв [35]. Релігійні переконання, продиктовані догматами ісламу та юдаїзму, відіграли важливу роль у формуванні самоідентичності представників обох конфліктуючих сторін.

На сучасному глобалізаційному рівні іслам проявляє вагомую долю терпимості до послідовників інших релігій. Часто така релігійна толерантність обумовлюється факторами політичного, державного, соціального порядку. Найбільш близькою до мусульман спільнотою іслам визнає християн. Тому дослідники визнають деяку стереотипність оцінок ісламу як джерела нетерпимості до західних, а особливо європейських, цінностей. В контексті само ідентифікації важливим є те, що мусульманське право складає основи суспільного буття мусульманських держав. Мігранти несуть з собою певні релігійні, соціальні, історичні традиції, що суттєво впливають не лише на їх життя, а й змінюють підходи середовища, в яке вони потрапляють.

Також до викликів ісламу як моделі самоідентифікації можна віднести той факт, що у повсякденному уявленні представників західних країн сформовані сталі враження стосовно працівників ісламського світу, який може формувати почуття недовіри та страху як світ, повний терористів та радикалів. Якщо негатив переважає у системі уявлень, він може відсторонити будь-які позитивні зрушення у розвитку ісламських країн. Може розвиватися тенденція ототожнення ісламу з поняттям тероризму, що загрожує порушенням міжнародній стабільності та унеможлиблює спокійне співіснування представників різних релігій і культур, особливо у тих випадках, коли таке співіснування є вимушеним. В демократично-ліберальних суспільствах модернізованого заходу може формуватися не лише негативний імідж ісламських країн, а й подібне ставлення до мігрантів, що з них прибувають.

Сучасна ісламська думка в контексті глобалізації народжує не лише певну низку викликів, а й створює нові можливості. Глобалізація, як культурне, соціальне та економічне явище, вплинула на різні сторони життя світової спільноти. в тому числі, на ісламські суспільства, які існують у власних державах або за їх межами. Хоча глобалізація сприяла поширенню

знань і технологій, вона також поставила питання про культурну самобутність і релігійну специфіку прибічників ісламу.

Є і зворотна сторона цих процесів, оскільки глобалізація кидає виклик ісламській культурі, у частині випадків нав'язуючи західні цінності, такі як лібералізм, індивідуальна свобода та права людини, які можуть суперечити деяким ісламським цінностям, зокрема, акценті на колективній справедливості та соціальній солідарності. Культурна ідентичність виступає однією з найбільш вразливих складових, оскільки глобалізація багато в чому нівелює культурні відмінності, прагне нав'язати універсальні цінності, що не у всіх випадках відповідає індивідуальним рисам різних народів. Сучасні дослідники ісламу говорять про розмивання ісламської ідентичності в деяких суспільствах [16].

Концепції життя будь-якої сторони не можуть вважатися ідеальними. Сучасні ісламські науковці дотримуються думки, що глобалізацію слід розглядати як можливість взаємодії із західними знаннями та сучасною наукою за умови збереження ісламських цінностей та культурної ідентичності. Позитивною може стати взаємодія з урахуванням ісламських та західних принципів, при пошуку спільних інтересів, наприклад, розвитку сучасної науки та технологій.

3.3. Перспективи міжкультурної інтернаціоналізації мусульманського світу на сучасній геополітичній карті світу

Ісламська релігія перебуває під впливом змін, що додає їй динаміки та можливостей розвитку. В геополітичному просторі сьогодні спостерігається тенденція до міжкультурної інтернаціоналізації, що впливає на більшість комунікативних процесів, в тому числі, культурних та релігійних. Іслам розповсюджується не лише східними країнами, а й поступово опановує соціокультурний простір європейських держав, а також розширяє свій вплив далі.

В тих країнах де іслам сповідується, характер його розповсюдження є глобальним. Він впливає на міжнародні стосунки а оскільки іслам представляє собою не просто релігію, а спосіб життя, він має подальші перспективи розвитку в культурній інтернаціональній комунікації, оскільки це сильна релігія, яка спирається не лише на віру, а й на ряд певних суспільних процедур та процесів. Кількість прихильників ісламу постійно збільшується, що дозволяє йому перетинати кордони, розширюючи свою сферу в геополітичному просторі. Розширення сфер впливу ісламу є передбаченим наслідком, імовірніше за все, він в подальшому не просто збереже тенденцію до розповсюдження, а й розширюватиме сфери свого впливу. Відповідно до статистичних даних 2024 року іслам є другою релігією з найбільшою кількістю послідовників і поступається лише християнству. так, відповідно даним Visual Capitalist У 2024 році кількість прихильників християнства складала більше 2,2 млрд. осіб, а кількість прихильників ісламу – більше 1,8 млрд. осіб [34]. За прогнозами дослідників кількість прихильників християнства та ісламу може стати приблизно однакою близько 2050 року, якщо геополітичне середовище не зазнає суттєвих та раптових змін.

Перспективи розширення міжкультурної інтернаціоналізації мусульманського світу вибудовуються відповідно до декількох факторів, одним із найсуттєвіших з яких є розповсюдження мігрантів та розширення міграційних потоків. Від початку XXI століття Європа стає все більш привабливою для мусульманських мігрантів. Конфлікти у країнах Сходу збільшують кількість біженців. Переміщаючись до європейських країн, мусульмани сприяють міжкультурній інтернаціоналізації.

У сучасній політології з'явився термін «ісламізація», що використовується для найменування впливу ісламу на державну політику та суспільне життя становить різних країн. Цей процес розширюється. Важливим питанням міжкультурної комунікації є відношення приймаючих країн до мігрантів, що є прибічниками ісламу. Їх приймають мусульманські держави, які мають великий досвід. Міжкультурні зв'язки в таких випадках

налагоджуються більш розгалужено через мінімальні релігійні та політичні перешкоди. Втім, ті країни, що знаходяться на Сході, не можуть стати безпечними, а тому часто не виконують роль кінцевої зупинки мусульманських мігрантів. У перспективі вони прийматимуть прибічників ісламу і це не загострить політичну та соціальну ситуацію в них.

Все більша кількість мусульман залишається в країнах Європи, що сприяє там розповсюдженню ісламу. Країни ЄС розширюють міжкультурні зв'язки унаслідок своєї міграційної політики. Наприклад, Німеччина стала однією з найбільш відкритих країн до мусульманських мігрантів у Європі, особливо під час сирійської кризи. Оскільки така ситуація створює низку викликів через різницю культурних, релігійних, політичних та інших поглядів, вона потребує від держав реципієнтів ретельної розробки власних кроків, щоб мінімізувати можливі конфлікти.

У відповідь на ці виклики країни-члени ЄС та Європейська Комісія розробляють нові підходи до інтеграції мусульман у європейське суспільство. особливу роль у міжкультурній комунікації відіграють традиційні європейські цінності: соціальна рівність, культурне розмаїття та політична єдність. Сучасні дослідники прогнозують виникнення в Європі в майбутньому особливої сфери розвитку ісламської релігії та культури, так званий європейський іслам. Завдяки комунікативним процесам зберігаються основні засади ісламу, але при цьому важливо не пригнічувати європейські культурні цінності та традиції, поважаючи, як аспекти життя європейської спільноти, так і культуру країн, звідки прибувають мусульманські мігранти. Ряд країн сприяють розширенню культурних зв'язків, стимулюючи процеси інтернаціоналізації. Деякі держави, наприклад, Канада, прибічно ставляться до мігрантів з різних країн, в тому числі мусульманських.

Оскільки ісламський радикалізм, фундаменталізм, екстремізм в тій чи іншій мірі створюють негативний імідж мусульман, важливим є подолання цих викликів у подальшому. Складається парадоксальна ситуація, коли радикальна меншість завдяки своїй агресії створює умови для негативного

ставлення до поміркованої більшості та упередження до представників ісламу. Оскільки іслам належить до однієї з найбільш розповсюджених релігій, міжкультурна комунікація між його представниками та мешканцями інших країн в подальшому буде розширюватися.

Висновки до Розділу 3

В контексті сучасних глобалізаційних процесів ісламський світ починає відігравати все більш важливу роль. Цьому сприяють, здебільшого, міграційні потоки, але й сам іслам підкорює геополітичний простір. В контексті переміщення мусульман світом іслам стає одним із панівних релігійних устроїв. За статистикою 2024 року число прибічників ісламу перебільшує лише кількість християн у світі, а через декілька десятироків їх кількість зрівняється. Це свідчить про перспективи розповсюдження ісламу, а таким чином, втілення канонів цієї релігії у країнах, де переважна кількість населення не є мусульманами.

Провідним завданням суспільних спільнот, де опиняються ісламські мігранти, є недопущення войовничих настроїв та конфліктних ситуацій, що можуть бути спровоковані прибічниками ісламського фундаменталізму, радикалізму, екстремізму тощо. В той же час, іслам не є войовничою релігією і неможливо формувати думку про більшість мусульман, спираючись на враження яке створює їх менша більш агресивна частка. Важливим є також можливість збереження автентичних основ ісламу в умовах культурного та соціального соціуму, що відрізняється від країн, де він є офіційною релігією.

ВИСНОВКИ

Міграції з релігійних переконань стали носити в сучасному світі глобальний характер. Така тенденція утвердилась в останні десятиліття, і особливо вона стосується мігрантів-мусульман, які у великій кількості переміщуються як на територію Європи, так і інших держав. У сучасному глобалізованому світі міграційні процеси стають дедалі інтенсивнішими, створюючи нові виклики та можливості для міжкультурної взаємодії.

Іслам є однією із наймолодших світових релігій, але він входить до п'ятірки найбільш впливових. Особливістю ісламу є те, що в силу меншого періоду існування він має тенденцію подальшого розвитку. Його догмати трактуються у більш простій формі у порівнянні з іншими світовими

релігіями, а це сприяє збільшенню кількості прибічників ісламу в світі. Як одна з найпоширеніших світових релігій, іслам відіграє значущу роль у формуванні міжкультурного діалогу в умовах міграції.

В контексті глобальної світової міграції іслам має великі шанси виступати у ролі провідного чинника само ідентифікації. В сучасному суспільстві спостерігаються процеси, коли не лише поширюються традиційні норми ісламу, а й його принципи або такі, що за них видаються, використовуються окремими особистостями або їх угрупованнями для досягнення власних цілей в політичному, соціальному, економічному, військовому контексті.

Іслам як релігійно-культурний феномен відіграє важливу роль у формуванні ідентичності мусульманських мігрантів, що впливає на їхню поведінку, систему цінностей та моделі комунікації в новому соціокультурному середовищі. Міжкультурна комунікація між мусульманськими мігрантами та членами суспільства країн, що їх приймають має на шляху розвитку багато перешкод, що зумовлені різного роду відмінностями у релігійних нормах, традиціях та культурних уявленнях. Комунікативні зв'язки здатні створити підґрунтя для збагачення культурного діалогу, створювати умови, в яких сторони можуть комунікувати толерантно та відверто, в інших випадках недостатність комунікації може призводити як до конфліктів, так і до інших негативних наслідків для обох сторін.

Дослідження міжкультурної комунікації в контексті ісламу та міграції набуло особливої актуальності після подій 11 вересня 2001 року, коли посилилася увага до питань інтеграції мусульманських спільнот у західні суспільства. Водночас, сучасні міграційні кризи, зокрема пов'язані з конфліктами на Близькому Сході та в Африці, актуалізували потребу в глибшому розумінні ролі релігійних чинників у процесах адаптації та інтеграції.

Комунікативні зв'язки між мусульманськими мігрантами та членами приймаючих суспільств можуть створювати підґрунтя для збагачення

культурного діалогу, формуючи умови для толерантного та відвертого спілкування. Водночас недостатність або неефективність комунікації може призводити до конфліктів та інших негативних наслідків для обох сторін. Сучасні дослідження підкреслюють необхідність розвитку міжрелігійного діалогу, культурного обміну та спільних соціальних ініціатив як нових форматів міжкультурної взаємодії.

Сучасна міграція призводить до зростання кількості мігрантів, що є прибічниками ісламу, у країнах з не мусульманською більшістю, що створює виклики для соціальної інтеграції та водночас формує нові формати міжкультурної взаємодії, такі як міжрелігійний діалог, культурний обмін і спільні соціальні ініціативи. Сучасне глобальне суспільство має прагнути того, щоб іслам виступав у якості ланки, що зв'язує, а не бар'єру в процесі міжкультурної комунікації, найважливішою умовою для цього є здатність та бажання виявляти повагу до релігійних переконань, готовність до діалогу та взаєморозуміння. Важливу роль в комунікативному процесі як на глобальному, так і на внутрішньому рівнях відіграють державна політика, суспільні інститути, які можуть вплинути на формування образу ісламу в приймаючих країнах, а також налагоджувати процес адаптації мігрантів, зберігаючи культуру та традиції обох сторін, запобігання радикалізації та прояву будь-яких воєнничих дій.

У контексті глобальної міграції іслам виступає як провідний чинник самоідентифікації мусульманських мігрантів, формуючи їхню систему цінностей, поведінкові моделі та комунікативні стратегії в новому соціокультурному середовищі. Водночас спостерігаються процеси, коли принципи ісламу або такі, що за них видаються, використовуються окремими особистостями чи угрупованнями для досягнення власних цілей у політичному, соціальному, економічному та військовому контекстах.

Важливо відзначити особливості релігійної інклюзії в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Вивчення матеріалу показало, що іслам відіграє ключову роль у житті мусульманських мігрантів, впливаючи на їхні цінності

та поведінку в нових країнах проживання. З'ясовано, що релігійна інклюзія має двосторонній характер: з одного боку, вона дає можливість налагодити діалог між різними культурами та створити толерантні відносини між релігійними групами. З іншого боку, проблеми у спілкуванні через культурні та релігійні відмінності часто призводять до конфліктів у суспільстві.

Дослідження показало, наскільки важлива роль держави у вирішенні питань релігійних меншин. Державні органи повинні знаходити правильний баланс в інтеграції мусульманських громад - зберігати їхні традиції, але не допускати радикальних проявів. Серйозною проблемою є використання релігії різними політичними групами для досягнення своїх цілей. Майбутнє успішної релігійної інклюзії залежить від розвитку діалогу між різними релігіями, який базується на взаємній повазі та готовності йти на компроміси. Тільки так релігійне різноманіття зможе збагачувати культуру, а не створювати конфлікти в сучасному світі.

В ході виконання завдань дипломної роботи ми підтвердили думку, що міграція виступає у якості моделі формування концепту глобалізаційного світу, а міграційні процеси завдають все більше впливу на суспільство XXI століття. Релігійна міграція в контексті глобалізаційних зрушень сучасності не втрачає своєї актуальності, не зважаючи на те, що розвиваються інші її форми: трудова, політична, міліарна тощо. Міжкультурна комунікація в сучасному світі набуває все більшої актуальності, чому сприяють міграційні процеси, а сфера переміщення значної кількості людей різних соціальних, релігійних, культурних, політичних світоглядів набуває глобальних масштабів. Саме тому міграція відіграє все більшу роль в процесах становлення міжкультурної комунікації. Іслам, як одне із найбільш популярних у світі релігійно-філософських концептів, розповсюджує свої ціннісні імперативи ісламу у міжкультурній взаємодії країн світу. В той же час, існує низка проблем та викликів ісламу як моделі самоідентифікації в процесі глобалізації. Важливим для світоустрою є не лише уникнення конфліктних ситуацій, що є обов'язковими супутниками міграційних процесів, а й

створення умов збереження національної ідентичності як мігрантів, так і представників сторони, що їх приймає. Особливості сучасної міжкультурної інтернаціоналізації мусульманського світу сприяє розповсюдженню ісламу та збільшенню кількості його прибічників на сучасній геополітичній карті.

Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому, більш детальному, аналізі сучасного стану та перспектив мусульманської міграції в геополітичному вимірі, визначення ролі ісламу як чинника міжкультурної комунікації в умовах сучасної міграції, виділення позитивних та негативних рис впливу розповсюдження ісламу в геополітичному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова В. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 45. URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/VISNIK_45_128.pdf.
2. Актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 17-18 листопада 2023 р., м. Дніпро. / ред. кол.: І.В. Іщенко, І.К. Головка, П.Г. Петров. Дніпро: ПрінтДім, 2023, 290 с.
3. Андрейко В. Розвиток міграційних процесів в Україні та Європі. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/28602/1>.
4. Бахов. І. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур. *Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної*

конференції. Частина 1. 25–26 листопада 2022 року.
URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

5. Безуглий П. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів.
URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/5915>.

6. Боецька-Пономаренко Б., Пономаренко О., Шевченко В. Типи міграції: оновлене бачення класифікації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 33 (72) № 4 2022*. URL: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/4_2022/2.pdf.

7. Булава Н. Формування міжкультурної комунікації як необхідної складової мовної підготовки студентів-іноземців. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 6,, 2018*. URL: https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15568/BULAVA_mizkyl_com.pdf?sequence=1.

8. Василенко О. Міжкультурна компетентність: поняття, структура, принципи та методи розвитку. URL: <https://www.adult-education-journal.com.ua/index.php/aej/article/view/221>

9. Вишневська А., Петренко К. Вплив глобалізації на міграційні процеси у світі та Європі. *Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут"» № 23, 2022*. URL: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/download/264626/260805/609972>.

10. Влах М. Ісламізація Європи: історико-географічний контекст. *Академія. Суспільна географія і картографія, 2021*. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/07/Vlakh-M.-Islamizatsiia-Evropy-2021-stattya.pdf>.

11. Гутиряк О. Міжкультурна комунікація: до визначення поняття. *Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. Вип. 47(2)*. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/47_2022/part_2/32.pdf.

12. Гьокхан Д. Сучасні міграційні процеси: проблема адаптації та інтеграції мігрантів в об'єднаній Європі. *Вісник Житомирського державного*

університету імені Івана Франка. Філософські науки. 2019. Вип. 1 URL: <http://eprints.zu.edu.ua/21692/1/8.pdf>.

13. Демографічний словник. URL: <http://ukrlit.org/slovnyk>.
14. Дияк Ю., Белінська Г. Особливості процесів міжнародної міграції в умовах глобалізації світової економіки. *Економіка та суспільство*. Випуск № 54 / 2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2748>.
15. Дяшко М. Сучасні виклики міграційних процесів та їх аналіз. URL: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/295319/288198>.
16. Ернхарт Л. Ісламське лібертаріанство у Корані. URL: <https://studfreedom.org/islamske-libertarianstvo-u-korani/>.
17. Зайченко К. Асиміляція трудових мігрантів та інструменти їх підтримки. *Економіка та суспільство*. Випуск № 67 / 2024. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4823/4763>.
18. Захарченко А. М. Ісламський чинник у світовій політиці: Методичні вказівки до вивчення навчальної дисципліни для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 291«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Одеса : Астропринт, 2023. 44 с.
19. Іващук І. О., Стахова Н. В., Живко М. А. Міжнародні міграційні процеси : навчальний посібник / І. О. Іващук, Н. В. Стахова, М. А. Живко. Тернопіль. : ЗУНУ. 2022. 204 с.
20. Ігнатова О. Європейський досвід міжкультурної комунікації в освіті і культурі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Випуск 68, 2023. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5524>.
21. Іслам: шлях крізь століття : монографія /Н.А. Латигіна. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 360 с.
22. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2019. 558 с.

23. Краснолюдська С. Суб'єктність ісламу у світових політичних процесах. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/krasnoliudska_subiektnist.pdf.
24. Малиновська О. Міжнародні міграції та суспільні трансформації доби глобалізації. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/11/2.pdf>.
25. Кудін О. Іслам і сучасний світ: головні напрямки дослідження. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php>.
26. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 25–26 листопада 2022 р., м. Одеса. Ч. 1. Львів. Торунь : Liha-Pres, 2022. 384 с.
27. Луцишин Г. Міграційна криза в ЄС: проблеми безпеки зовнішніх кордонів та загострення міжетнічних. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files>.
28. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 25–26 листопада 2022 р., м. Одеса. Ч. 1. Львів Торунь : Liha-Pres, 2022. 384 с.
29. Міжкультурна комунікація і глокалізаційні процеси у соціологічному вимірі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 12 квітня 2019 р. під заг. ред. В. Ф. Лисак. Маріуполь: МДУ, 2019. 179 с.
30. Назаренко Р. Зрозуміти іслам: як підійти до вивчення Близького Сходу. *Українська правда*. 14.05.2020. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/05/14/240990/>.
31. Плющ В. Соціологічні моделі соціокультурної адаптації сучасних мігрантів в іншокультурному середовищі. *Національний університет «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2020. Вип. 27. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/42c81d98-f510-4cff-92d3-fd6489128df9>.

32. Регіональні підсистеми міжнародних відносин : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Відп. ред. проф. О. П. Іваницька. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 444 с.
33. Рейтинг найпопулярніших релігій світу. *Букви. Онлайн-медіа*. URL: <https://bukvy.org/rejtyng-najpopulyarnishyh-religij-svitu/>.
34. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rovenchak_vyznachennia.pdf.
35. Сизонюк В., Прихненко М. Проблема іміджу ісламських держав у сучасних міжнародних відносинах. *Травневі студії 2020 збірник*. URL: <https://ru.scribd.com/document>.
36. Слюсаревський М., Блинова О. Міграція як соціально-психологічне явище: види, функції, чинники та закономірності. URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitoglyad/svit-2015-10-5/svitoglyad-2015-5-9-slyusarevskiy-blinova.pdf>.
37. Слющинський Б. Міжкультурна комунікація в багатонаціональному регіоні України. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0510U000841>.
38. Соціологія: словник термінів і понять. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php>.
39. Сопільник Р. Міграційне право України : навч. посіб. / [Сопільник Р. Л. , Ковалів М. В. , Єсімов С. С. та ін.]. Львів: СПОЛОМ, 2023. 260 с.
40. Сусло М. Мусульмани-мігранти: причини переїзду до України та супутні проблеми. *Етнічна історія народів Європи. Випуск 66, 2022*. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2022/66/articles/13.pdf>.
41. Сходознавство. Актуальність та перспективи. Матеріали III Міжнародної науково-методичної конференції, 6 травня 2022 р. Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. 299 с.
42. Терещенко О. Соціокультурна комунікація мігрантів. *Україна і світ: проблеми та перспективи міжкультурної комунікації. (в рамках*

програми МОН України Всеукраїнські сходоворинські навчання «Пізнай себе»), 17 листопада 2021 р. URL:

http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/30_2022/10.pdf.

43. Хамар У. Світоглядні витоки арабської філософії. *Культурологічний альманах*. Вип. 3, 2022. URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/download/85/77/84>.

44. Шестопалець В. Іслам як соціальний феномен: до питання функціональності. URL: <http://skhodoznavstvo.org.ua/index.php/journal/article/download/137/131/>

45. Шубський В. Іслам. Довідково-методичні матеріали. <https://rozetka.com.ua/360356217/p360356217/>.

46. Ямпольська Л. Іслам і сучасний світ: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2017. 190 с.

47. Ravenstein revisited: the analysis of migration, then and now / Philip Rees, Nik Lomax // *Comparative Population Studies: Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft (CPoS)*. 2019. Vol. 44. p. 351-412. URL: <https://comparativepopulationstudies.de/index.php/CPoS/article/view/369>.

48. Scholten P. Introduction to Migration Studies An Interactive Guide to the Literatures on Migration and Diversity. URL: <https://www.cmi.no/publications/file/9116-migration-forms-what-forms-of-migration-can-be-distinguished.pdf>

49. الفكر الإسلامي المعاصر في ظل العولمة. URL: <https://www.middle-east-online.com>.